

Rapport – factfinding til Libya juni 2004 i regi av Utlendingsnemnda, Utlendingsdirektoratet og Udlændingestyrelsen

Rapport, Strategi- og dokumentasjonsavdelingen, august 2004

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	4
2. Politiske forhold	5
2.1 Den utenrikspolitiske situasjonen	5
2.2 Den innenrikspolitiske situasjonen	6
2.3 Stamme- og klansystemet	7
2.3.1 Qadhafis forhold til stamme- og klanbånd – ideologisk og praktisk	7
2.4 Korrupsjon og nepotisme	8
2.4.1 Posisjonen til Qadhafis nærmeste familie	8
2.5 Sikkerhet og overvåking	9
2.5.1 Overvåkning av libyere i utlandet	10
2.6 Fengsler	10
2.7 Politisk opposisjon	11
2.8 Berberminoriteten	13
3. Menneskerettigheter	14
3.1 Den offisielle holdningen til menneskerettighetsspørsmålet	14
3.2 Menneskerettighetsarbeid	14
3.3 Amnesty Internationals rapport	15
3.4 Dødsstraff	16
3.5 Dobbelstraff	16
4. Økonomi, utdanning og helse	17
4.1 Utdanning	17
4.2 Helse	18
4.3 Alkohol og narkotika	18
5. Kvinnens stilling	20
5.1 Familielov	20
5.2 Ekteskap og skilsmisse	20
6. Identitetsdokumenter	22
6.1 Familiebøker	22
6.2 ID-kort	22
6.3 Pass	23
6.4 Adresse og telefon	23
6.5 Statsborgerskap	23
7. Bevegelsesfrihet	24
7.1 Frihet til å reise inn og ut av Libya	24
7.1.1 Visumplikt	24
7.1.2 Kontroll ved ut- og innreise	24
7.1.3 Foregår det menneskesmugling av libyere?	24
7.2 Bevegelsesfrihet internt i Libya	25

8. Libya som migrasjonsland	26
8.1 Libysk emigrasjon	26
8.1.1 Libyske asylsøkere	26
8.1.2 Retur av libyske asylsøkere	27
8.1.3 Asylsøkere uten identitetspapirer	27
8.1.4 Kriminalitet begått av libyere i utlandet	27
8.2 Immigrasjon til Libya	27
8.2.1 Migranter fra Afrika	28
8.2.2 Migranter fra andre arabiske land	28
8.2.3 Migranter fra verden ellers	28
8.3 Libyas syn på flyktninger	29
8.3.1 UNHCRs virksomhet i Libya	29
8.4 Libyas rolle som transittland for migrasjon til Europa	30
Referanser	31

1. Innledning

Rapporten er basert på opplysninger som en norsk-dansk delegasjon innhentet under besøk i Libya i tidsrommet 4. til 11. juni 2004. Delegasjonen besto av fire medlemmer. Fra Norge deltok en seksjonssjef og en landrådgiver fra Utlendingsnemnda og en regionalrådgiver fra Utlendingsdirektoratet. Fra Danmark deltok en landrådgiver fra Utlendingestyrelsen. Tjenestereisen var norske og danske utlendingsmyndigheters første besøk i Libya.

Bakgrunnen for tjenestereisen var at antallet libyske asylsøkere har økt sterkt i Norge de siste årene. Sju libyere søkte asyl i 2000, 62 i 2001, 123 i 2002 og 283 i 2003. Pr. 30. juni 2004 hadde 56 libyere søkt asyl. Dette var en nedgang fra året før, men må samtidig ses i sammenheng med en generell nedgang i antallet asylsøkere i Norge. Også Danmark har de seneste årene mottatt et økende antall asylsøknader fra libyere. Antallet asylsøknader fra libyere var i 1998 og 1999 under 10. I 2000 søkte 14 libyere asyl og i 2001 og 2002 var tallet henholdsvis 31 og 28. I 2003 søkte 17 libyere asyl, mens tallet pr 1. juli 2004 var 10. Denne nedgangen må antakelig ses i sammenheng med en generell nedgang i antallet asylsøknader i Danmark, som i perioden 2002 - 2003 ble redusert med knapt en tredjedel.

Hensikten med reisen var å samle informasjon om de politiske og menneskerettslige forholdene i landet, samt annen relevant informasjon til bruk i behandlingen av asylsøknader fra libyske borgere. Det var også viktig å få mer kunnskap om mulighetene for hjemsendelse til Libya, både for de som vil returnere frivillig, og i forbindelse med tvangsmessige returere. Delegasjon ønsket også informasjon som er relevant for behandling av utlendingsaker generelt, for eksempel forhold som helse, utdanning, familielovgivning og kvinners stilling.

Rapporten er ordnet i temaer og beskriver de svar og inntrykk som delegasjon fikk under oppholdet. For at rapporten ikke skulle bli unødvendig lang er informasjon som ikke direkte berører utlendingsfeltet utelatt.

Delegasjonen ønsket et så bredt tilfang av kilder som mulig innenfor en libysk kontekst. Tilgangen på sikker informasjon og uavhengige kilder i Libya er imidlertid begrenset. Det er følgelig vanskelig å komme ned på det

detalj- og presisjonsnivået på informasjon som utlendingsmyndighetene ønsker og tilstreber. Et særtrekk ved det libyske samfunnet er det totale fraværet av uavhengige libyske og internasjonale NGOer, som ofte er verdifulle kilder for vestlige utlendingsmyndigheter. Libya er dessuten et samfunn som gir inntrykk av å være sterkt overvåket, noe som bidrar til at særlig libyske kilder er forsiktige når de uttaler seg. Få tør, eller vil uttale seg på fritt grunnlag. Dette skyldes ikke bare at folk generelt er forsiktige på grunn av overvåkning. Viktig er også at man i Libya, som ellers i landene i Nord-Afrika og Midtøsten, er nødt til å etablere personlige tillitsforhold til eventuelle libyske kilder. For en delegasjon med opphold i Tripoli i én uke, sier det seg selv at dette ikke var mulig å etablere.

Delegasjonen hadde møter med følgende samtalepartnere eller kilder; 1) Vestlige diplomatiske kilder med godt kjennskap til det libyske samfunn, i rapporten omtalt som diplomatiske kilder 1-10. 2) Representanter for utenlandske selskaper som driver virksomhet i Libya. I rapporten er disse omtalt som forretningskilder 1 og 2. 3) Libyske kilder, dvs. representanter fra utenriksdepartementet, advokatforeningen i Tripoli, en menneskerettsorganisasjon og en professor og en advokat som møtte delegasjonen uoffisielt. I tillegg ble det holdt et møte med den palestinske ambassaden og FNs Høykommissær for flyktninger – UNHCR. Delegasjonen hadde i alt 20 møter i Tripoli.

Det var på forhånd bestemt at delegasjonen skulle skrive en offentlig rapport. Alle samtalepartnere ble innledningsvis gjort oppmerksom på dette, men at det også ville bli tatt hensyn til nødvendigheten av kildebeskyttelse. Navn på samtalepartnere ville bli utelatt og ingen ville bli sitert direkte. Ingen delegasjonen snakket med hadde innvendinger mot dette. Delegasjonen vil benytte anledningen til å takke den norske ambassade i Tunis, det libyske utenriksdepartementet og det norske og svenske konsulatet i Tripoli for vennlig mottakelse, faglig bistand og praktisk hjelp i forbindelse med gjennomføring av programmet.

Oslo/København, juli 2004

2. Politiske forhold

Libya ledes av oberst Mu'ammār Qadhafi.¹ Han kom til makten ved et militærkupp i 1969. Libyas politiske system baserer seg på de teorier han har framlagt i et politisk manifest ved navn *Den grønne bok*. Parlamentarisk demokrati og politiske partier forkastes i boka, i stedet formuleres et system av massedemokrati – *jamahiriyya*² – hvor alle landets borgere aktivt kan delta i de politiske beslutninger.

I hver lokal administrativ enhet (*sha'biyya*) finnes en *basisfolkekongress (mu'tamar sha'bi'asasi)*. Hver enkelt basisfolkekongress velger en *folkekomité (lajna sha'biya lil-mahalla)* som utpeker den lokale representant til *folkets generalkongress (mu'tamar al-sha'b al-'amm)* som formelt sett er Libyas lovgivende forsamling. Politiske partier er forbudt i Libya.³

Folkekomiteene utpeker også *folkets generalkomité (al-lajna al-sha'biya al-'amma)* som fungerer som landets regjering. Regjeringssjefen har formelt betegnelsen *sekretær for Folkets generalkomité*.

Parallelt med dette systemet eksisterer det et system med såkalte *revolusjonskomiteer (lijan thawriya)*. Disse komiteene har som oppgave å overvåke de ovenfor nevnte forsamlingene (og mediene) for å sikre at de ikke avviker fra den offisielle ideologi.

Qadhafi har ingen formell makt i systemet. Man refererer kun til ham som *lederen av revolusjonen*. På tross av det

politiske systemet er Qadhafi imidlertid Libyas reelle leder, og makten er samlet hos ham.

2.1 Den utenrikspolitiske situasjonen⁴

Libyas forhold til den vestlige verden har de siste år gjennomgått en markant utvikling.

I 1992 innførte FN sanksjoner mot Libya som følge av at landet nektet å utlevere de libyske statsborgere som var mistenkt for å stå bak bombingene av et amerikansk passasjerfly som styrtet over Lockerbie i Skottland i 1988.

Libyas forhold til USA og Storbritannia var allerede før FNs sanksjoner preget av unilaterale økonomiske sanksjoner. De amerikanske sanksjonene skyldtes at Libya ble betraktet som støttespiller for internasjonal terrorisme. Storbritannia innførte sanksjonene på grunn av drapet på en britisk politikvinne utenfor den libyske ambassaden i London i 1984 som man mente Libya var ansvarlig for. Forholdet mellom Libya og Storbritannia ble normalisert i 1999 etter at landet aksepterte å betale erstatning til den drepte britiske politikvinnens familie.

I 1994 tilbød Libya seg til å utlevere de to libyerne som var mistenkt for å stå bak Lockerbie-bombingen til rettsforfølgelse i et nøytralt land. Det ble inngått en avtale om å nedsette en skotsk domstol i Nederland, og de to mistenkte ble utlevert i 1999. Deretter opphevet FN sine sanksjoner midlertidig.

I 2001 ble den ene av de to mistenkte libyerne dømt til fengselsstraff for mord. Den andre mistenkte ble frikjent på grunn av manglende beviser.

FNs sanksjoner ble endelig opphevet da Libya i august 2003 påtok seg ansvaret for Lockerbie-bombingen og inngikk en avtale om å utbetale erstatning til ofrenes familier.⁵

¹ Innledningen er basert på Svenska utrikespolitiska institutet: *Länder i fickformat: Libyen*.

² Et nyord på arabisk som Qadhafi selv har konstruert av ordene *jumhuriyya* 'republikk' og *jamahir* 'folkemasser' – altså en 'massenes republikk'. Det fulle, offisielle navnet på Libya i dag er *Al-jamahiriyya al-'arabiyya al-libiyya al-sha'biyya al-ishtirakiyya al-'udhma* eller *Den store sosialistiske libysk-arabiske folke-jamahiriyya*.

³ Som det heter i Qadhafis *Den grønne bok*: «Representative forsamlinger er en forfalskning av demokratiet» (del I s13), «den som danner partier sviker» og «partipolitikk innebærer en abort av demokratiet» (del I s19). Se Hanspeter Mattes: *Libya's Problems with Political Reform*, I.2.d. for en grundig gjennomgang av *jamahiriyya*-systemet.

⁴ Avsnittet er basert på Svenska utrikespolitiska institutet: *Länder i fickformat: Libyen* og diverse nyhetsmedier.

⁵ Forholdet mellom Libya og Vesten har dessuten vært belastet av bombingene av diskoteket "La Belle" i Berlin i 1986 og sprengningen av et fransk passasjerfly over Niger i 1989. Se Regional Surveys of the World: *Middle East and North Africa 2004*.

Siden har Libya frivillig og under internasjonal overvåking avvirket sitt masseødeleggelsesvåpenprogram. Denne utviklingen har ført til at også USA er i ferd med å avvikle sine sanksjoner overfor Libya.

Libyas rehabilitering i forhold til den vestlige verden er blitt markert med prominente besøk i Libya av blant annet Storbritannias statsminister Tony Blair, den italienske statsminister Silvio Berlusconi og USAs viseutenriksminister William Burns. Qadhafi har selv vært på offisielt besøk hos EU i Brussel.

2.2 Den innenrikspolitiske situasjonen

Spørsmålet om den nåværende politiske situasjonen i Libya ble drøftet med en rekke diplomatiske kilder, kilder fra internasjonale firmaer i Libya og andre. Det var bred enighet blant kildene om at situasjonen i Libya etter opphevelsen av sanksjonene er blitt merkbart forbedret. Det ble blant annet pekt på at vareutvalget er markant utvidet de seneste år. Dessuten har antallet av små private bedrifter i de senere årene vært sterkt stigende.

Diplomatisk kilde 3 pekte på ytterligere eksempler på åpningen i det libyske samfunn: flere lokale investeringer, mulighet for å kjøpe utenlandsk valuta, byggingen av et internasjonalt førsteklasses hotell i Tripoli og etableringen av en engelskspråklig libysk avis.

Det var bred enighet blant kildene om at den utenrikspolitiske utviklingen har gått raskt. To diplomatiske kilder (3/4) pekte på at den innenrikspolitiske utviklingen derimot beveger seg svært langsomt, mens andre diplomatiske kilder (2/9) var av den oppfatning at det ennå ikke har funnet sted noen nevneverdig utvikling på det innenrikspolitiske området.

Diplomatisk kilde 7 vurderte utdypende at viljen til politiske reformer er tilstede, men elitens vanetenking og vilje til å forsvare egne privilegier i det nåværende system forsinker prosessen betydelig.

Det var bred enighet blant de diplomatiske kildene (2/3/4/5) om at utnevnelsen av den reformvennlige og vestlig utdannede økonom Shukri Ghanem til statsminister er et tegn på reformvilje hos regimet. Kildene var likeledes enige om at den politiske makten i landet fortsatt i stor utstrekning er samlet hos Mu'ammars Qadhafi, selv om han formelt ikke er statsoverhode.

Diplomatisk kilde 5 understreket i den forbindelse at Qadhafi sørger for å "rotete" de få reformister som finnes innenfor styret for å bevare kontrollen med utviklingen. En annen diplomatisk kilde (3) tilføyde at denne "rotasjonen" skal sikre at ingen oppnår en maktbase som kan bli en trussel mot Qadhafi. Andre diplomatiske kilder (2/9) påpekte at statsminister Ghanems reformvilje møter stor motstand hos styrets konservative. Én av disse kildene (9) tilføyde at statsministeren ikke kan manøvrere fritt, ettersom mange mektige konservative innenfor styret har mye å miste ved en eventuell reformprosess. Dette synspunktet fikk støtte fra en annen diplomatisk kilde (3), som vurderte at reformer i Libya vil gå langsomt fremover så lenge personer innenfor makteliten har markante fordeler ved status quo.

Diplomatisk kilde 3 fremhevet at Qadhafi er svært dyktig til å balansere mellom konservative og mer reformvennlige krefter innenfor styret. Samme evne har Qadhafi demonstrert utenrikspolitisk, hvor han har balansert mellom forbindelser til for eksempel Kina og India og på den andre side EU og USA. Dette bildet ble bekreftet av et flertall av kildene.

To diplomatiske kilder (1/3) fremhevet at stemningen i befolkningen til en viss grad fortsatt er preget av frykt, men i økende grad også av sinne og desillusjon. Den ene av disse kildene (3) vurderte at den stigende utilfredsheten i befolkningen er én av flere årsaker til at styret i Libya har igangsatt visse reformer og tilnærmet seg Vesten. Ifølge denne kilden har styret erkjent at disse tiltak er en forutsetning for at det kan bevare makten i landet.

På spørsmål om hvorvidt det foregår en maktkamp innenfor det sittende styre mellom en erklært reformfløy og en konservativ fløy, vurderte diplomatisk kilde 4 at det ikke er tilfelle. Ifølge kilden finnes det tankevekkende mange personer innenfor styret som betegner seg selv som reformister, men få som regner seg for konservative – tatt i betraktning hvor langsomt reformprosessen går. I den forbindelse fremhevet kilden at Qadhafi dominerer styret i den grad at han selv med intern motstand uten problemer ville kunne gjennomføre selv markante reformer, et synspunkt som fikk støtte fra en annen diplomatisk kilde (7).

Samme kilde vurderte at de reformer som man i beste fall kan forvente i Libya, antakelig vil kunne sammenlignes med den prosess som har funnet sted i Kina. Det betyr at økonomiske muligheter og rettigheter – men ikke de tilsvarende politiske – vil forbedres.

Flere diplomatiske kilder (2/3/9) fastslo at det er avgjørende for det sittende styre å bevare makten. Dette forholdet vil ifølge kildene trekke grenser for hvor langt reformprosessen i Libya kan gå.

Blant kildene var det bred enighet om at interne reformer i landet vil være svært tidkrevende, og flere diplomatiske kilder (4/9) påpekte at en forutsetning for eventuelle politiske reformer blant annet er gjennomgripende økonomiske reformer.

2.3 Stamme- og klansystemet

Den libyske professoren understreket at klansolidaritet er et essensielt trekk ved libysk samfunn, noe som ble bekreftet av de fleste andre kilder delegasjonen snakket med. Professoren mente at det å kunne trekke på klansolidaritet har blitt et slags alternativ til et ikke-eksisterende sivilt samfunn,⁶ klanen er den viktigste sosialiseringssagenten i Libya og fungerer som en nettverkskanal for folk flest – dette er tilnærmet like tydelig i byene som på landsbygda. Professoren pekte på at klantilhørighet faktisk er en viktigere faktor i folks liv i dagens Libya enn både på 1960-tallet og 1970-tallet. Det ble videre understreket at de antropologiske studiene til Evans-Pritchard fra 1940-tallet og John Davis fra 1970-tallet fremdeles stemmer i det store og hele som beskrivelser av hvordan klansystemet fungerer i libysk samfunn i dag. Et svært viktig poeng her er at det er klanens kollektive beste som er førende for når klantilhørighet, klankontakter og klansolidaritet kan mobiliseres for å sette makt bak krav, eller stå i mot andres krav. Likevel ga flere kilder eksempler på unntak hvor personer tilhørende enkelte klaner og stammer med en privilegert posisjon under dagens regime utnytter sin klantilhørighet og posisjon for egen personlig fordel eller vinning, noe som *ikke* oppfattes som korrekt kotyme tradisjonelt. Det er imidlertid viktig å understreke at libyere flest anser slik oppførsel som sosialt forkastelig, og at å oppføre seg slik følgelig slår negativt tilbake på klanens kollektive omdømme – hvis den ikke går inn og forsøker å sanksjonere slik oppførsel.

Et antall libyske asylsøkere i Norge har anført at de søker beskyttelse utenfor Libya fordi de er ofre for maktmisbruk. Flere kilder oppgir at maktmisbruk fra personer høyt oppe i styret, eller med familieband til personer med en slik posisjon, på ingen måte er uvanlig. Imidlertid er

⁶ Dr. Jum'a 'Atiga i menneskerettighetskommissjonen til *Gaddafi International Foundation for Charity Associations* mente på sin side at «klansystemet er ikke tilstrekkelig til å kunne erstatte et reelt sivilt samfunn, hvor klantilhørighet ikke bør ha noen betydning.»

det her viktig å peke på at kildene våre var samstemmige i at *alle* libyere har mulighet til å mobilisere et stamme-/klannettverk i situasjoner hvor det er behov for det. De var derfor klare på at libyere i slike situasjoner kan dra nytte av klansolidaritet for å mobilisere hjelp, og at ingen libyere er uten et slikt nettverk.

2.3.1 Qadhafis forhold til stamme- og klanbånd – ideologisk og praktisk

Mu'ammars Qadhafis syn på stammenes og klanenes rolle i libysk samfunn har variert fra forsøk på å marginalisere dem i årene etter maktovertakelsen 1969 – hvor klanene ble sett på bare som en ”sosial paraply” som ikke burde ha noen politisk rolle, til en forsøksvis formalisering fra 1994 med opprettelsen av de såkalte *folkekomiteene for sosialt lederskap*⁷ og *ungdomsforbund (rawabit shababiyya)*. Dagens tendens til at rettsapparatet overlater en rekke persontvister til megling klanledere imellom (etter tradisjonelle prinsipper regulert i klassisk *shari'a*⁸-rett) er også en indikasjon på at forsøket på å avgrense klanenes innflytelse av ideologiske årsaker er erstattet av en mer pragmatisk linje hvor makthaverne i større grad forsøker å gi klanene en rolle innenfor *jamahiriyya*-systemet – for å kunne få mer innflytelse over forholdet klanene imellom.

Diplomatisk kilde 3 påpekte at uansett skiftende ideologisk syn på hva klanenes rolle burde være, så har Qadhafi gjennom hele sin tid ved makten vist en usedvanlig teft for å sikre maktbalansen de libyske klanene imellom gjennom tildeling av privilegier og ved å rotere personer med forskjellig klanbakgrunn mellom forskjellige posisjoner i statsapparatet. Samtidig bekreftet flere kilder at det skjedde store endringer i maktbalansen stammene og klanene imellom som følge av regimeskiftet i 1969. Dette innebar at klaner med historisk makthegemoni (assosiert med monarkiet og de religiøse *sufi*-brorskapene) mistet innflytelse, som i stor grad er gått til klaner som var mer marginale før kuppet (i særstilling Qadhafis egen klan, al-Qadhafha), og denne følelsen av makttap og marginalisering for enkelte klaner er fremdeles en viktig konfliktlinje i dagens libyske politiske landskap.

⁷ Hanspeter Mattes: *Libya's Problems with Political Reform*, I.1.c. og I.2.d.

⁸ Islamsk rettspraksis, basert på Koranen, *hadith*-samlinger (tekstsamlinger som omhandler profeten Muhammad og de første muslimenes livsførsel) og islamske rettsprinsipper.

2.4 Korrupsjon og nepotisme

Kildene våre var enstemmige i at korrupsjon og nepotisme er fenomener som i stor grad preger libyeres hverdag, flere pekte på at Qadhafi refererer åpent til korrupsjon som et problem i talene sine. To diplomater (1/2) nevnte skolesystemet, spesielt på universitetsnivå, og helsevesenet som områder hvor korrupsjon er svært utbredt.⁹ Men også andre deler av forvaltningen sliter med korrupsjon, et annet eksempel delegasjonen fikk nevnt var at bestikkelser kunne få saksgangen til å gå atskillig hurtigere enn hva den ville gjøre uten.

Flere diplomatiske kilder (1/4/5) nevnte den såkalte Lov 15 (vedtatt i 1981) som en faktor som bidrar sterkt til korrupsjon i offentlig forvaltning. Denne loven setter et tak på lønnen til alle offentlige ansatte, helt opp til ministernivå, og denne summen har ifølge kildene ikke blitt justert på svært mange år. Dette innebærer at offentlig ansatte ikke tjener tilstrekkelig til å opprettholde normal middelklasselevestandard for en familie med 2-4 barn, spesielt etter devalueringene av libysk valuta som har foregått de senere årene. Diplomatsk kilde 4 gikk faktisk så langt som til å hevde at summen ikke er blitt justert oppover med hensikt for å skape korrupsjon, slik at styret alltid har noe å bruke mot personer man ønsker å fjerne fra maktposisjoner. Diplomatsk kilde 5 pekte på at alle pengene som tydelig er i omløp i Libya, i seg selv var en indikasjon på utbredt korrupsjon, blant annet som følge av Lov 15.

Nepotismen gjennomsyrrer samfunnet i kanskje enda sterkere grad enn korrupsjonen. Praktisk sett betyr dette at libyere, i enda større grad enn hva som er tilfelle i andre arabiske land, mobiliserer slektninger eller klanmedlemmer når de skal ha noe ordnet på alle nivåer – fra å få utført enkle offentlige tjenester til alvorlige problemer med styret. I tillegg til – eller istedenfor – å gå tjenestevei, tar man for eksempel kontakt med en slektning som jobber i etaten det gjelder, eller forhører seg med slektninger om noen vet om det er klanmedlemmer som jobber der som man kan kontakte, eventuelt slektninger med høyere posisjon enn en selv som kan gjøre det på ens vegne. Som nevnt ovenfor, påpekte den libyske professoren at denne formen for klansolidaritet har blitt så viktig i Libya nettopp som konsekvens av at *jamahiriyya*-systemet utelukker et fungerende sivilt samfunn hvor uavhengige organisasjoner, ombud og/eller et uavhengig rettsapparat kunne

sikre borgerne rettighetene deres. Slik det libyske samfunnet praktisk fungerer i dag, er libyere faktisk ofte nødt til å mobilisere klansolidaritet for å oppnå goder de har lovfestet krav på. Og samtidig som befolkningen generelt ikke har noe annet valg enn å fortsette denne praksisen, er det klart at mange ville foretrekke at klantilhørighet ikke ville være utslagsgivende på så mange felter som det er i dag.¹⁰

Med et så omgripende fenomen som nepotismen er i Libya, er det å forvente at noen prøver å motarbeide denne praksisen. Forretningskilde 1 opplyste for eksempel at man der unngår å ansette søsken, søskenbarn osv. av ansatte for at ikke nepotisme skal bli noe internt problem.

Det later til å være en viss forskjell i synet på korrupsjon og nepotisme, hvor korrupsjon er mer allment fordømt enn nepotisme – ettersom nepotismen iallfall har klare forbindelser til klanstrukturen i libysk samfunn, og også er knyttet til mange positive verdier, som solidaritet, omsorg og ansvar for slekt. En privatpraktiserende libysk advokat opplyste at han hadde hørt rykter om korrupsjon i rettsapparatet, men at han ikke kjente noen konkrete eksempler selv. Derimot påpekte han at det på ingen måte er uvanlig at tiltalte mobiliserer kontakter og klansolidaritet med folk internt i rettsapparatet for å påvirke utfallet av en rettsak. Han understreket imidlertid at dette generelt bare skjer i saker hvor staten er motpart, som eksempel nevnte han saker hvor siktelsen gikk på narkotikamisbruk eller -besittelse. Der hvor andre personer er involvert i en sak, som hvis tiltalte har skadet noen eller i tvistesaker, er det atskillig vanskeligere å utnytte kontakter internt i rettsapparatet for å påvirke utfallet av saken, ifølge kilden.

2.4.1 Posisjonen til Qadhafis nærmeste familie

Libyas fremtid avhenger mye av hvem som overtar for Qadhafi, når han trekker seg tilbake eller dør. Arabiske politiske kommentatorer har i diskusjonen av maktovertakelse i arabiske republikker konstruert et nytt begrep, *jumlukiyya* – satt sammen av ordene *jumhuriyya* (republikk) og *malakiyya* (monarki), som kan oversettes med

⁹ Han påpekte frykt for at helsepersonell kunne ha bestukket seg til diplomene sine som én av årsakene til at mange libyere reiser utenlands for behandling hvis de har anledning til det.

¹⁰ Islamisters sterke og uttalte kritikk mot nepotistiske strukturer er én viktig faktor til oppslutningen om islamistiske politiske partier og grupper i mange arabiske land.

”arverepublikk”.¹¹ Dette begrepet er relevant også i Libya, hvor flere kilder trekker frem Qadhafis barn som mulige etterfølgere. Spesielt sønnen Sayf al-Islam, men også datteren Aisha og til dels sønnen Mu’tasim blir nevnt.¹² Diplomatsk kilde 3 pekte på at ingen av Qadhafis ni barn i dag er i stand til å kunne overta, fordi de ikke har hans forutsetninger for å balansere maktfaktorene i landet og dermed holde på makten. Denne kilden opplyste at ifølge hans kontakter var det tegn som tydet på at det ble forsøkt å arrangere ”strategiske” ekteskap for Qadhafis barn for å binde andre maktpersoner og klaner til Qadhafis familie og gjennom det gjøre dem mer egnede for lederposisjoner, men dette ble tilbakevist av den libyske professoren.

Qadhafis sønner og datter skal være tungt involvert i libysk økonomi med kontroll over lukrative geskjefter. Muhammad, eldste sønn (fra første ekteskap), har etter sigende kontroll med post og telekommunikasjon, mens Sayf al-Islam og Sa’adi har bånd til oljeindustri og Aisha til import av luksusvarer. Dette er påstander som er vanskelige å få verifisert, men slike spekulasjoner virker vanlige i det utenlandske miljøet i Tripoli. På den annen side er det full åpenhet rundt forskjellige verv flere av barna har – Muhammad er for eksempel leder for Libyas olympiske komité og Sa’adi for Libyas fotballforbund.

Både Sayf al-Islam og Aisha driver hver sin organisasjon for humanitært arbeid, henholdsvis *Gaddafi International Foundation for Charity Associations*¹³ og *Aisha Charity Foundation*,¹⁴ Begge kombinerer også en bemerkelsesverdige høy internasjonal profil med å insistere på at de ikke representerer Libya som stat, samtidig som de i

¹¹ Debatten rundt dette var spesielt aktiv da Hafiz al-Asad døde og hans sønn Bashar overtok som president i Syria, men er også aktuell i Egypt, hvor president Hosni Mubaraks sønn Gamal får en stadig mer fremtredende politisk rolle samtidig som spekulasjonene går høyt rundt Mubaraks helse og fremskredne alder. Se Economist 15.07.2004: *New surgeon, same old scalpels* (http://www.economist.com/World/africa/displayStory.cfm?story_id=2922918).

¹² Se blant annet Jane’s Foreign Report #2775 04.03.2004: *Gaddafi’s friends and relations*; Middle East Times 08.12.2000: *Aisha Qadhafi favored to succeed her father* (http://metimes.com/2K/issue2000-49/reg/aisha_qadhafi_favored.htm) - artikkelen er oppgitt å være en oversettelse av en artikkel i det arabiske nyhetsmagasinet *Al-majalla*.

¹³ Se <http://www.gaddaficharity.org/>.

¹⁴ Delegasjonen har ikke vært i stand til å finne noen internettside drevet av organisasjonen.

mange sammenhenger internasjonalt arbeider tett med libyske diplomater.¹⁵

2.5 Sikkerhet og overvåking

De kildene delegasjonen snakket med, opplyste at sikkerhetssituasjonen i Libya er god. Ifølge en rekke diplomatiske kilder kan selv utlendinger – også kvinner – gå trygt på gaten i Tripoli til alle døgnets tider.

Et flertall av de diplomatiske kildene hevdet overfor delegasjonen at all kommunikasjon i Libya antakelig blir avlyttet av myndighetene. Det ble påpekt at myndighetene – i tillegg til etterretningstjenestene – har informanter overalt.

De konsulterte kildene opplyste at de libyske etterretningstjenestene er svært effektive. To diplomatiske kilder (2/5) fremhevet det forhold at Libya på tross av sitt store areal kun har en relativt liten befolkning.¹⁶ Det er derfor forholdsvis lett å kontrollere befolkningen. Ifølge en av disse kildene (5), har de libyske etterretningstjenestene fullt overblikk over personer som er kritiske overfor styret og over potensiell politisk uro.

Det libyske etterretningsapparatet ble av to kilder (1/5) sammenlignet med det system man hadde i det tidligere Øst-Tyskland hvor regimet hadde et meget stort antall informanter i sivilbefolkningen. Diplomatsk kilde 5 vurderte imidlertid at det libyske overvåkingsapparatet ikke er like godt utbygget og effektivt som det østtyske system eller det irakiske under Saddam Hussein.

To diplomatiske kilder (1/5) pekte på at overvåkingen av det libyske samfunn medfører at det er vanskelig – hvis det skulle være nødvendig – å skjule seg for myndighetene. Den ene kilden (5) vurderte at myndighetene vil arbeide betydelig mer iherdig for å finne personer som har gått under jorden av politiske årsaker enn personer som skjuler seg på grunn av kriminalitet. Klanforbindelser kan

¹⁵ Sayf al-Islam redegjorde selv for sin rolle i et vitneutsagn til en britisk domstol i forbindelse med injuriansaken han anla mot den britiske avisen The Sunday Telegraph i 2000 på grunn av to artikler som ble trykket i 1995, denne redegjørelsen er fascinerende og er lagt ut på internett av eksillibieren Mansour O. El-Kikhia: *Saif Al-Islam Al-Gaddafi And The Telegraph* (<http://www.libya1.com/news/n21aug2a.htm>). Sayf al-Islam vant saken mot The Sunday Telegraph, som dementerte sakene og trykket en unnskyldning 21.04.2002. (<http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/-news/2002/04/21/napol21.xml>)

¹⁶ Libyas befolkning var i 2002 5,5 millioner. Jf. Svenska utrikespolitiska instituttet: *Länder i fickformat: Libyen*.

ifølge en diplomatisk kilde gjøre det mulig å skjule seg for myndighetene.

Diplomatisk kilde 3 vurderte at det finnes omkring sju forskjellige etterretningstjenester og fremhevet at disse ikke bare overvåker befolkningen, men også hverandre. To andre diplomatiske kilder (5/7) poengterte imidlertid at overvåkingsnivået i Libya synes å ha avtatt noe i den senere tid og den ene (5) vurderte i den sammenheng at dette skyldes at myndighetene føler seg forholdsvis sikre i sitt grep om makten. Den andre kilden (7) opplyste at libyere ikke lenger er så redde for å snakke med utlendinger som tilfellet var tidligere.

Som et tegn på en tillemplingen av kontrollen med befolkningen pekte dessuten et flertall av kildene på at blant annet parabolantennene og internettkafeer er tillatt i Libya i dag. Ifølge kildene var dette et uttrykk for dels mindre paranoia fra myndighetenes side i forhold til informasjon utenfra, dels som et uttrykk for en erkjennelse av at man i lengden ikke kan kontrollere informasjonsstrømmen. Det ble likevel pekt på at myndighetene med ”filtre” på internettservere i Libya prøver å begrense adgangen til Libya-kritiske nettsider i utlandet.

Diplomatisk kilde 2 opplyste at libyere regner det for sikrere å bruke internett noenlunde anonymt på en internettkafé i forhold til å bruke internett hjemme, hvor denne trafikken lettere vil kunne avlyttes.

Delegasjonen kunne ved selvsyn konstatere at det finnes parabolantennene på stort sett alle bygninger, på samme måte som det finnes internettkafeer flere steder i Tripoli.

2.5.1 Overvåkning av libyere i utlandet

De kilder delegasjonen snakket med kunne vanskelig vurdere i hvilken grad libyske myndigheter overvåker sine statsborgere i utlandet. Diplomatsk kilde 2 sin vurdering var at dette stadig finner sted til en viss grad, mens andre diplomatiske kilder (1/6) mente at libyske myndigheter fortsatt følger grundig med i hva libyske statsborgere foretar seg i utlandet. Den ene kilden mente at det primært er libyske statsborgeres politiske aktiviteter i utlandet som opptar libyske myndigheter.

2.6 Fengsler

Opplysninger som gjelder fengsler i Libya er kun tilgjengelig i svært begrenset omfang. Det fremgår av International Centre for Prison Studies (ICPS) sin *World Pri-*

*son Brief*¹⁷ at fengselsvesenet i Libya hører inn under *sekretariatet for justis og offentlig sikkerhet* (som tilsvarer et lokalt justisdepartement). Ifølge ICPS var det pr. februar 33 fengsler i Libya med et samlet antall innsatte på 9763. Den offisielle kapasitet i fengslene angis til 7000.

Amnesty International omtaler i rapporten fra sin reise til Libya i februar 2004 følgende navngitte fengsler i Libya: Abu Salim (Tripoli), Aya Zara (Tripoli), al-Hawari (Benghazi), al-Kuweifiya (Bengazi), Ghiryan, Jdeida og al-Uruba (se også avsnitt 3.3).¹⁸

Ifølge AI er Abu Salim-fengslet kjent for å huse politiske fanger. Det er plassert i et militærkompleks i en forstad til Tripoli. AI fastslår at dette fengselet, i motsetning til andre fengsler i landet, er direkte underlagt etterretningstjenesten *Internal Security Agency*.

AI fikk under sitt besøk anledning til å snakke med en rekke fanger i libyske fengsler som ifølge organisasjonen enten var politiske fanger eller var fengslet uten lov-hjemmel.¹⁹ Flere av disse fangene hadde vært fengslet i flere måneder uten muligheter for besøk, før de møtte i retten og fikk møte sin advokat. I ett enkelttilfelle hadde en fange sittet varetektsfengslet i nesten to år før vedkommende ble fremstilt for retten. Flere av fangene hadde aldri fått møte sin advokat.

Amnesty International omtaler eksempler på fanger som fortsatt er fengslet, selv om de har sonet ferdig straffen de er idømt. AI påpeker at denne praksis ikke bare strider mot internasjonale standarder, men også mot flere bestemmelser i libysk lovverk.²⁰

Ifølge AI anslår libyske embetsmenn at mer enn 50 % av fangene i libyske fengsler er varetektsfengslet.²¹ Ifølge ICPS er andelen av varetektsfengslede i libyske fengsler 62 %. Til sammenligning er andelen i Algerie 36 % og i Norge 22 %.²²

¹⁷ International Centre for Prison Studies er et institutt under King's College i London.

¹⁸ Amnesty International, *Libya: Time to Make Human Rights a Reality*, s. 56.

¹⁹ *Ibid.*, s. 14-17.

²⁰ *Ibid.*, s. 23.

²¹ *Ibid.*, s. 41.

²² ICPS, *World Prison Brief*.

I de senere år har også den libyske organisasjon *Gaddafi International Foundation for Charity Associations* blant annet kritisert forholdene i libyske fengsler.

I en rapport datert den 17. juli 2003, som delegasjonen fikk utlevert under sitt møte med organisasjonen,²³ oppfordres libyske myndigheter til å løslate politiske fanger. Organisasjonen fremhever dessuten sitt mål om å «forbedre forholdene for politiske fanger og samvittighetsfanger» når det blant annet gjelder cellestandard, adgang til advokat etter eget valg, adgang til besøk og til media.²⁴

Videre påpeker organisasjonen at den ved fengselsbesøk har konstatert at forholdene i libyske fengsler er blitt forverret i en slik grad at vilkårene ikke er i samsvar med menneskerettighetene. Deretter opprampses en rekke anbefalinger til forbedringer av forholdene, særlig når det gjelder legehjelp og cellestandard.²⁵

Qadhafi slo selv i en tale i april 2004 blant annet fast at fengslede skal ha adgang til en advokat og til besøk fra familie.²⁶

De kildene delegasjonen snakket med hadde svært begrensede opplysninger om fengsler i Libya.

Den libyske advokaten opplyste at personer som er dømt for alminnelig kriminalitet, soner i andre fengsler enn politiske fanger. Kilden vurderte at det som utgangspunkt er vanskelig å flykte fra et alminnelig libysk fengsel. Kilden tilføyde likevel at det muligvis kan la seg gjøre å flykte fra et fengsel ved hjelp av bestikkelser, for eksempel under sykehusbesøk utenfor fengslet. Kilden vurderte dessuten at det er langt vanskeligere eller nærmest umulig å flykte fra fengsler som brukes til politiske fanger.

Diplomatisk kilde 5 vurderte at det ikke er sannsynlig at det skulle være uproblematisk for en fange å flykte fra et libysk fengsel og deretter forlate landet illegalt. Ifølge

²³ Det ble opplyst på møtet at organisasjonen skal produsere årlige rapporter, og at disse skal publiseres på organisasjonens nettside. Rapporten vi fikk utdelt har imidlertid ikke vært å finne der.

²⁴ Gaddafi International Foundation for Charity Associations: *Report on Human Rights in Libya*. Tripoli 2003.

²⁵ *Ibid.*, s. 7.

²⁶ Amnesty International, *Libya: Time to Make Human Rights a Reality*, s. 3.

kilden kan det imidlertid ikke utelukkes at en fange kan flykte fra et fengsel ved hjelp av bestikkelse.

Den libyske advokaten opplyste at det er alminnelig at det gis amnesti til et antall fanger på merkedager i Libya. Det er unntak for hvilke fanger som kan løslates ved amnesti, eksempelvis kan ikke fanger som soner narkotikadommer få amnesti.

To diplomatiske kilder (4/5) betegnet tilstandene i libyske fengsler som generelt dårlig. Den ene kilden (4) tilføyde at det er få muligheter for stimuli i form av mosjon osv., men vurderte ikke at det finner sted systematisk mishandling av fanger. Kilden tilføyde at det ikke finnes rehabiliteringsprogrammer for løslatte fanger. Amnesty International betegner i ovennevnte rapport likeledes forholdene i libyske fengsler som generelt dårlige.

Flere kilder henledet delegasjonens oppmerksomhet på at International Centre for Prison Studies (ICPS – se ovenfor) i oktober 2003 besøkte Libya og fikk som hittil eneste organisasjon tillatelse til å gjennomføre en undersøkelse av forholdene i libyske fengsler. Besøket var et ledd i et løpende samarbeid mellom britiske og libyske myndigheter ved navn Prison Reform Project.²⁷

2.7 Politisk opposisjon

Politiske partier og organisasjoner er forbudt i Libya. Dette forbudet er formulert i lov nr. 71 fra 1972 hvor det fremgår at «all gruppeaktivitet basert på en politisk ideologi som er mot målene for *al-Fateh*-revolusjonen av 1. september 1969 er forbudt». Opprettelse av, medlemskap i eller støtte til organisasjoner som ifølge lov er forbudt, er belagt med dødsstraff.²⁸

De diplomatiske kildene som delegasjonen snakket med, bekreftet enstemmig at det ikke eksisterer noen organisert politisk opposisjon i Libya. To diplomatiske kilder (7/9) fremhevet at alle tilløp til opposisjon hittil er blitt slått hardt ned på. Den ene av disse kildene tilføyde at det primært har vært snakk om islamske opposisjonsgrupper.

En annen diplomatisk kilde (2) opplyste at det i Benghazi-området i det østlige Libya eksisterer fraksjoner av «mis-

²⁷ Delegasjonen har vært i kontakt med ICPS både før og etter reisen til Libya. Rapporten fra ICPS' besøk i Libya er ikke offentlig tilgjengelig.

²⁸ Amnesty International, *Libya: Time to Make Human Rights a Reality*, s. 18.

fornøyde» som er i opposisjon til myndighetene. Det dreier seg blant annet om islamister, men også om elementer fra den historiske elite i Libya – det vil si de klaner som hadde en maktposisjon under monarkiet og som stadig har en tradisjonell legitimitet, særlig i Benghazi-området. De nevnte «misfornøyde» grupper eksisterer ikke offisielt eller i noen organisert form.

To diplomatiske kilder (1/7) vurderte at det forhold at levestandarden i Libya er såpass høy sammenlignet med mange andre arabiske land og sammenlignet med Libya for noen år siden, medvirker til at det ikke er noen nevneverdig politisk mobilisering i landet. Den ene kilden (7) tilføyde at det er en bevisst strategi fra styrets side å sikre en høy levestandard for å motvirke tendenser til politisk opposisjon.

Diplomatisk kilde 2 vurderte at det i den libyske befolkningen er en generell frykt for å bli assosiert med politisk opposisjon.

Ifølge diplomatisk kilde 4 finnes det fortsatt politiske fanger i Libya, herunder også personer som ikke kan betegnes som radikale islamister. Det ble imidlertid pekt på at antallet politiske fanger i landet er redusert de seneste årene. Amnesty International fremhever i sine årsrapporter og i sin rapport fra besøket til Libya i februar 2004 at det de seneste årene gjennom amnestier er blitt løslatt et stort antall fanger fra libyske fengsler, herunder også politiske fanger. Ifølge AI er det fortsatt flere hundre politiske fanger i Libya.²⁹

AI utdyper blant annet i sine årsrapporter at flere hundre fanger ble løslatt ved amnestier i 2001 og 2002. Blant de løslatte var flere navngitte politiske fanger som hadde vært fengslet i nesten 30 år for å skulle ha deltatt i kuppforsøk i henholdsvis 1970 og 1973.³⁰

Samtidig gjør AI oppmerksom på rettsaken mot et stort antall libyere som er anklaget for medlemskap av en ulovlig organisasjon (*Libyan Islamic Group*, også kalt Muslimbrødrene). De anklagede ble anholdt i 1998, og i 2002 ble det i to tilfeller gitt dødsdommer og i 73 tilfeller livstidsdommer. Ifølge AI har *Libyan Islamic Group* ikke oppfordret til eller brukt vold for å nå sine politiske mål, og rettsaken for en såkalt *folkedomstol* var ikke i over-

ensstemmelse med internasjonale standarder. Klagesaken forventes å komme for retten i november 2004.³¹

Diplomatisk kilde 6 opplyste at klagesaken er blitt utsatt flere ganger. Dette oppfattes ifølge kilden som uttrykk for at det innenfor systemet er tvil om hvorvidt man skal avskaffe folkedomstolene, som har vært utsatt for mye kritikk.

Ifølge libyske myndigheter finnes det ikke lenger politiske fanger i Libya. Qadhafi erklærte i en tale til nasjonen i 2002 at fengslede personer i Libya i dag er enten kriminelle eller terrorister/”kjetter”.³² På den andre side utsendte *Gaddafi International Foundation for Charity Associations*, som ledes av Qadhafis sønn Sayf al-Islam, en erklæring i september 2003 som oppfordret myndighetene til å frigi de anklagete i saken «ettersom de ikke har oppfordret til eller brukt vold».³³

Amnesty International og en rekke andre kilder har de seneste månedene fokusert på et nyere tilfelle av fengsling av en politisk opposisjonell libyer. Fathi al-Jahmi ble ifølge organisasjonen fengslet i oktober 2002, angivelig som følge av å ha uttrykt kraftig kritikk av det libyske styret ved et møte i en basisfolkekongress. Etter flere måneders varetekt ble han idømt fem års fengsel. Al-Jahmi ble imidlertid løslatt i mars 2004 etter at folkedomstolens klageinstans hadde dømt ham til ett års betinget fengsel. Fathi al-Jahmi ble løslatt kort tid før den amerikanske viseutenriksminister William Burns besøkte Libya, angivelig etter amerikansk press.

Etter løslatelsen uttalte al-Jahmi seg på nytt kritisk om styret til flere arabiske fjernsynsstasjoner. Ifølge *Fédération internationale des ligues des droits de l’Homme* (FIDH), en Paris-basert internasjonal paraplyorganisasjon for menneskerettighetsorganisasjoner, ble al-Jahmi anholdt av en libysk etterretningsorganisasjon i april 2004. Ingen har kjennskap til hans nåværende oppholdssted.³⁴

³¹ *Ibid.*; Amnesty International 14.10.2003, *Libya: The authorities must release those detained for exercising the freedom of association and expression*, MDE 19/020/2003.

³² Den arabiske termen er *zindiq*, merk hvordan begrepet ”kjetter” kobler politisk opposisjon til religiøst avvik.

³³ Amnesty International 14.10.2003, *Libya: The authorities must release those detained for exercising the freedom of association and expression*, MDE 19/020/2003.

³⁴ FIDH 20.04.2004, *Open Letter to Moammar Quaddhafi*, se http://www.fidh.org/article.php3?id_article=917.

²⁹ Amnesty International, Annual Report, flere utgaver; Amnesty International, *Libya: Time to Make Human Rights a Reality*, s. 13.

³⁰ *Ibid.*, s. 4.

Ifølge en artikkel i et anerkjent internasjonalt tidsskrift skal al-Jahmi sitte i husarrest i Tripoli.³⁵

Den libyske opposisjonen i utlandet omfatter både monarkistiske, republikanske og islamske grupper, men betegnes av iakttakere som svært splittet.³⁶ Diplomatsk kilde 3 vurderte at det libyske styre ikke lenger oppfatter den libyske opposisjonen i Kairo og London som noe problem.

2.8 Berberminoriteten

Spørsmålet om situasjonen for berberne i Libya ble tatt opp med en rekke kilder. Den libyske professoren anslo at det finnes mellom 20 000 og 50 000 berbere i Libya. Situasjonen i Libya kan *ikke* sammenlignes med situasjonen i Algerie, hvor det eksisterer et stort antall berberorganisasjoner, hvorav flere er svært politisk aktive, og i de senere årene har vært i åpen konflikt med algeriske myndigheter. Berber-problematikken er ifølge kilden ikke noe viktig tema i Libya og berberne skiller seg ikke fra andre libyere utover språket. Alle libyere, inkludert berberne, tilhører en klan og det er det som er det viktige aspektet.

Diplomatske kilder (4/5/6) og forretningskilde 2 opplyste at de aldri har hørt om forfølgelse av berbere i Libya. En diplomatisk kilde uttrykte forundring over påstander om diskriminering av berbere. Forretningskilde 2 vurderte at berberne er godt integrert i landet.

Diplomatske kilder (5/6) opplyste at det ikke finnes egne berberorganisasjoner i Libya. Det feires heller ikke store kulturelle berberhøytider.

To diplomatske kilder (4/5) opplyste at det finnes uttrykk for berberkultur i landet. Diplomatsk kilde 4 opplyste at det hvert år avholdes en berberfestival i Ghadames i det vestre Libya på grensen til Algerie og Tunisia. Dessuten arbeider libyske akademikere med å registrere eksempler på berbisk kulturarv, blant annet ved å spille inn berberpoesi på bånd. Ifølge en annen diplomatisk kilde (4) er en del av Libyas berbere konsentrert i Zuwara, hvor berberne innbyrdes snakker berbisk. Ifølge denne kilden medfører uttrykk for berberkultur ikke problemer for de involverte, så lenge det ikke er tale om organisert berberaktivisme. Det ble imidlertid understreket at problemet med en slik

³⁵ Royal Institute of International Affairs, *The World Today* 06.2004, «Openness is Tricky».

³⁶ Jf. Hanspeter Mattes, *Libya's Problems with Political Reform*, I.4.b.

form for organisering ville være at man forsøker å organisere seg politisk utenfor rammene *jamahiriyya*-systemet, selve årsaksgrunnlaget for å ville danne en organisasjon er sekundært.

3. Menneskerettigheter

Spørsmålet om menneskerettigheter ble tatt opp med et flertall av de kildene delegasjonen snakket med. De fleste kildene henviste i den forbindelse til Amnesty Internationals besøk i Libya i februar 2004 og den etterfølgende rapporten. Flere diplomatiske kilder (4/6/9) betegnet konkret Amnesty Internationals rapport som en dekkende beskrivelse av menneskerettighetssituasjonen i Libya.

Diplomatisk kilde 6 fremhevet at det alltid er vanskelig å fremskaffe informasjon om menneskerettighetsforhold som beskrevet i Amnesty Internationals rapport. Dette gjelder særlig for en offisiell diplomatisk representasjon.

Diplomatisk kilde 9 vurderte at det ikke er skjedd nevneverdige fremskritt i menneskerettighetssituasjonen, og fremhevet i den sammenheng at det ikke eksisterer noe NGO-miljø³⁷ i Libya. En annen diplomatisk kilde (4) bekreftet fraværet av NGOer, men vurderte at det er skjedd og fortsatt skjer små fremskritt på menneskerettighetsområdet. Kilden pekte likefullt på at AIs rapport absolutt treffer riktig når det gjelder menneskerettighetssituasjonen i Libya i dag.

Samme kilde (4) vurderte at det er grenser for hvor omfattende reformer som vil kunne gjennomføres i Libya, men at det antagelig vil være mulig for eksempel å forbedre rettssikkerheten og avskaffe vilkårlige arrestasjoner.

Ifølge den libyske professoren er menneskerettighets spørsmål den mest markante konfliktlinjen i det libyske samfunnet. Ingen tør å snakke åpent om dette emnet. Kilden understreket at bevisstgjøring av befolkningen hva angår menneskerettigheter er en særdeles vanskelig oppgave. Dette illustreres ifølge kilden ved at de færreste borgere har kjennskap til innholdet i *Det internasjonale grønne charter for menneskerettigheter*³⁸ som gir libyske borgere en rekke rettigheter. Dessuten henviste kilden til undersøkelser som viser at libysk skolepensum ikke inneholder referanser til menneskerettighetene.

³⁷ NGO: *Non-governmental organisation*, altså en ikke-statlig organisasjon.

³⁸ Foreligger på engelsk på <http://www.mathaba.net/gci/igc.htm>.

3.1 Den offisielle holdningen til menneskerettighetsspørsmålet

Delegasjonen tok Amnesty Internationals rapport opp med det libyske utenriksdepartementet. Der ble det opplyst at libyske myndigheter er meget opptatt av de problemstillinger som tas opp i rapporten. Folkekomiteene diskuterer i øyeblikket hvordan Libya skal forholde seg til den. I utenriksdepartementet ble det fremhevet at flere av de særlovene som nevnes i rapporten, allerede er avskaffet, og at andre lover som kan begrense menneskerettighetene, overveies fjernet.

Det libyske utenriksdepartementet henviste også til *Det internasjonale grønne charter for menneskerettigheter* som uttrykk for de menneskerettigheter libyske borgere nyter godt av. Dessuten fremhevet kilden at Qadhafi har instruert relevante myndigheter om at det ikke lenger skal finnes samvittighetsfanger i de libyske fengsler. Kun kriminelle og ”kjettere” sitter fengslet i dag. Ifølge AIs rapport oppfatter de libyske myndigheter *all* politisk aktivitet utenfor det etablerte system, både fredelig og militant, som ”kjetteri”.³⁹

3.2 Menneskerettighetsarbeid

Gaddafi International Foundation for Charity Associations (GIFCA) er paraplyorganisasjon for en rekke veldeighetsorganisasjoner og kommisjoner. GIFCA omfatter blant annet en menneskerettighetskommisjon, en kommisjon til bekjempelse av landminer, m.m.

Diplomatisk kilde 4 opplyste at menneskerettighetskommisjonen føler at de kan snakke forholdsvis fritt ettersom den ledes av Qadhafis sønn Sayf al-Islam. Kilden tilføyde likefullt at kommisjonen ikke er uavhengig.

Delegasjonen avholdt et møte med menneskerettighetskommisjonen. Kommisjonen opplyste selv at den ikke kan betegnes som en helt uavhengig NGO. Den har eksistert siden 1998, og arbeider fortsatt for å kunne etablere

³⁹ Amnesty International, *Libya: Time to Make Human Rights a Reality*, s. 13 og 16.

seg som helt uavhengig av myndigheter og *jamahiriyya*-systemet.⁴⁰ Kommisjonen samarbeider etter eget utsagn med Amnesty International, Human Rights Watch og en menneskerettighetsorganisasjon i Egypt. Dessuten samarbeider den med UNDP⁴¹ om skolering av libyere som ønsker å utføre frivillig menneskerettighetsarbeid. Kommisjonen gjennomførte en omfattende mediekampanje mot tortur i 2003.

Kommisjonen opplyste dessuten at den prøver å fungere som en slags ombudsmannsinstitusjon. Den tar i den forbindelse imot klager, gjennomfører egne undersøkelser i disse sakene og forelegger dem for myndighetene. Hva angår menneskerettighetssituasjonen, henviste kommisjonen til sin årlige rapport som delegasjonen fikk utlevert. Rapporten for 2003 fokuserer på forbedring av fengselsforhold, rettsikkerhet, eliminering av tortur, løslatelse av politiske fanger og bevisstgjøring av politi og anklagemyndighet når det dreier seg om menneskerettigheter (se også avsnittet om "Fengsler").

Kommisjonen understreket at det generelt er en vesentlig utfordring å bevisstgjøre befolkningen om egne rettigheter. Dessuten er det ifølge kommisjonen svært viktig å introdusere et sivilt samfunn i Libya utover det eksisterende *jamahiriyya*-systemet.

Delegasjonen hadde også et møte med advokatforeningen i Tripoli. Foreningen har en komité som arbeider med menneskerettighetsspørsmål. Denne komiteen hadde møte med Amnesty International under deres besøk i Tripoli.

3.3 Amnesty Internationals rapport

Rapporten fra Amnesty Internationals besøk i Libya fremhever en rekke områder hvor det ifølge organisasjonen foregår overtredelser av menneskerettighetene. AI fokuserer på forhold som vilkårlige anholdelser og fengsling av personer som anholdes i lange perioder uten adgang til advokat, uten å bli fremstilt for en dommer og uten å få besøk. Dessuten legges det blant annet vekt på rettssaker og dommer som ikke er i samsvar med internasjonale standarder, bruk av tortur, osv.

AI peker på at slike menneskerettighetskrenkelser har rammet såvel vanlige kriminelle som personer som er

⁴⁰ Kommisjonens kobling til myndighetene gjennom at den ligger under en organisasjon ledet av Qadhafis sønn Sayf al-Islam ble ikke tatt opp under møtet.

⁴¹ *United Nations Development Program*, FNs utviklingsprogram.

anklaget for politiske aktiviteter mot det sittende styret, herunder både personer anklaget for voldelig og fredelig politisk aktivitet.

Rapporten nevner en rekke tilfeller hvor personer har blitt fengslet i måneder eller i noen tilfeller år uten å bli stilt for retten eller få adgang til en advokat.

AI henviser også til en rekke tilfeller hvor fengslede libyere som AIs delegasjon møtte under besøket opplyste at de er blitt utsatt for tortur under avhør. I flere tilfeller er tortur ifølge de fengslede blitt brukt til å fremtvinge tilståelser. Dette gjør ifølge AI seg også gjeldende i saken mot seks bulgarere og en palestiner (sykepleiere og leger) som i 1999 ble fengslet og i mai 2004 idømt dødsstraff for bevisst å ha infisert 426 libyske barn med HIV på et barnesykehus i Benghazi.⁴² Ifølge rapporten er rettssikkerheten særdeles mangelfull i Libya. AI fremhever i den forbindelse særlig den såkalte folkedomstolen, en særdomstol som opererer utenfor det ordinære rettssystemet. Denne domstolen dømmer ifølge rapporten blant annet i politiske saker, det vil si i saker mot personer som er anklaget for politiske aktiviteter utenfor det etablerte systemet i Libya.

Folkedomstolen har ifølge rapporten gjentatte ganger overtrådt både libysk lov og internasjonale standarder for en rettferdig rettergang, herunder retten til å få sin sak pådømt uten unødig opphold og retten til å velge sin egen advokat. Dessuten fremhever rapporten eksempler på dommer fra denne domstolen hvor bevismaterialet tilsynelatende var avgrenset til en tilfeldig tilståelse som angivelig var oppnådd ved tortur eller på en enkelt persons vitneutsagn mot den anklagede.⁴³

Amnesty International forela under sitt besøk i Libya myndighetene et omfattende dokument som peker på de menneskerettighetsproblemer i Libya som organisasjonen har identifisert. Ifølge rapporten mottok AIs delegasjon forsikringer fra de libyske myndigheters side om at man seriøst ville overveie de anbefalinger som AI fremsetter i det nevnte dokumentet. AIs rapport henviser også til at Qadhafi i en tale til blant andre medlemmer av dommerstanden med flere i Libya i april 2004 anbefalte lovrefor-

⁴² BBC 06.05.2004: *Libya death sentence for medics* (<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/3689355.stm>).

⁴³ Når det gjelder internasjonale standarder for rettssikkerhet, henviser Amnesty International til *International Covenant for Civil and Political Rights*.

mer med videre på flere områder, herunder å avskaffe folkedomstolen.

3.4 Dødsstraff

En libysk juridisk kilde opplyste at det fortsatt eksisterer dødsstraff i Libya. Dette bekreftes av Amnesty Internationals rapport, som peker på at det fortsatt i Libya faller dødsdommer for en lang rekke foreteelser – hvorav noen ifølge rapporten kun består i utøvelse av ytrings- og forsamlingsfrihet eller ikke-voldelig politisk aktivitet. Ifølge rapporten mottar organisasjonen fortsatt ubekreftede rapporter om tilfeller av eksekverte dødsstraffer.

Ifølge Amnesty International har Libya i mer enn 15 år hatt som erklært mål å avskaffe dødsstraff. AI henviser i sin rapport til en igangsatt revisjon av libysk straffelov og peker på at dødsstraffen, hvis det eksisterende utkast til straffelov blir endelig vedtatt, vil bli fastholdt for en lang rekke forhold.⁴⁴

3.5 Dobbelstraff

Spørsmålet om dobbelstraff ble tatt opp med flere kilder. Det libyske utenriksdepartementet slo fast at libyske myndigheter ikke rettsfølger libyere som har begått kriminalitet i utlandet, hvis disse personer allerede er blitt straffet i det land hvor forbrytelsen ble begått.

Den libyske advokatforening og en libysk juridisk kilde konstaterte at libysk lovgivning ikke tillater dobbelstraff.

Den libyske advokaten og diplomatisk kilde 4 opplyste at libyere som har begått kriminalitet i utlandet bare kan straffes i Libya dersom de ikke allerede er blitt straffet.

⁴⁴ Amnesty International, *Libya: Time to Make Human Rights a Reality*, s. 3.

4. Økonomi, utdanning og helse

Spørsmål om økonomi, utdanningssystemet og helsevesenet ble tatt opp med diplomatiske, forretnings- og libyske kilder.

Ifølge forretningskilde 1 har det libyske samfunnet kun endret seg på overflaten siden den interne nyorienteringen startet i 2003. I praksis drives landet som før. Fordi lov 15 setter et tak på lønnsnivået i offentlig sektor, tjener svært mange libyere ikke tilstrekkelig til å kunne forsørge familien og sikre ønsket levestandard. Arbeidsløsheten i Libya er dessuten enorm. De som reiser til utlandet som asylsøkere, er etter vedkommendes mening i stor grad unge menn som har noe utdanning, som kommer fra de store byene og som har en sosial bakgrunn som tilsier at de har råd til å reise.

Ifølge diplomatisk kilde 1 er den gjennomsnittlige levestandarden bedre enn noe annet sted i Afrika. Det er lite synlig fattigdom, man ser ingen ordentlig slum, og alle libyere er via offentlige velferdsordninger sikret et eksistensminimum – enten man har arbeid⁴⁵ eller ikke. Basisvarer som mel, poteter, sukker, olje, og te er fremdeles så sterkt subsidiert at de ikke utgjør noen særlig utgift for libyske familier. Bensin er svært billig og reiser innenlands koster ca. 1 dinar (ca. 5 norske kroner) pr. times kjøring med langdistansebuss. Flyreiser er også billige. Tilgangen på forbruksvarer er veldig bra og helt annerledes enn for noen år siden.

Ifølge diplomatisk kilde 2 er det stor misnøye blant folk flest på bakgrunn av alle inntektene landet har som befolkningen ikke ser noe til. I det offentlige er gjennomsnittslønnen 200-250 dinarer i måneden (1000-1250 norske kroner). I tillegg møter unge libyere høy arbeidsløshet når de skal ut i arbeidslivet, det gjelder også de med gode kontakter. Eliten er blitt veldig rik, men det finnes også libyere som lever under fattigdomsgrensen. Fattigdommen er tildels lite synlig, ettersom den er skambelagt og folk prøver å skjule at de har dårlig råd for naboene pga. folkesnakket.

⁴⁵ Ifølge diplomatisk kilde 1 kan det være vanskelig å rekruttere lokal libysk arbeidskraft, for eksempel til sjåføryrket, til tross for bra lønnsnivå fra private arbeidsgivere, fordi tjenesteyrker og kroppsarbeid generelt er lite populært blant libyere.

Ifølge diplomatisk kilde 4 er hovedproblemet arbeidsløsheten blant den unge generasjon libyere. Det er grunn til å vente forsiktige økonomiske reformer de nærmeste årene, men det vil skje gradvis på grunn av alle de byråkratiske og ideologiske hindringene.

Ifølge diplomatisk kilde 5 er ikke den libyske grasrota direkte fattig. Selv om lov 15 gjør det vanskelig å forsørge familien, er det i praksis hjelp å få. Libya er et tradisjonelt muslimsk samfunn hvor storfamilie og klan bidrar med ulike hjelpetiltak ved behov. *Waqf*⁴⁶ kan også bistå folk i en vanskelig situasjon.

4.1 Utdanning

Skolegang og universitetsutdanning er gratis i Libya. Det finnes private skoler, men de aller fleste foreldre sender barna sine til den offentlige skolen.

Ifølge diplomatisk kilde 1 sliter utdanningssystemet med problemer, spesielt vanskelig har det vært de siste 20 år. Grunnutdanningen fungerer relativt bra, alle har rett til skolegang og analfabetisme eksisterer nesten ikke. De som har anledning, sender imidlertid barna sine til høyere utdanning i utlandet, og mange dyktige lærekrefter har forlatt Libya, nettopp for å sikre egne barn en skikkelig utdanning på universitets- og høyskolenivå.

Den tvungne arabiseringen⁴⁷ av utdanningssystemet er i seg selv et problem. Utdanning på høyt nivå er nedpriortert og ofte er det dårlig samsvar mellom formelle kvalifikasjoner og hva folk faktisk kan – korrupsjon er vanlig på universiteter og høyskoler. Også diplomatisk kilde 2 viste

⁴⁶ Muslimske stiftelser som blant annet har ansvaret for administrasjon av religiøs eiendom og utbetaling av velferdsmidler.

⁴⁷ Det er få arabiske land hvor undervisning i alle fag og på alle nivåer innen høyere utdanning foregår på arabisk med arabiske læremidler. I tillegg til Libya er det kun Syria og Irak som har gjennomført arabisering på universitetsnivå. En konsekvens av arabiseringspolitikken medfører at mange libyere har problemer med å kommunisere faglig med utenlandske kolleger fordi de ikke kjenner internasjonal fagterminologi. Dette gjelder for eksempel leger og ingeniører, som ellers i den arabiske verden primært bruker henholdsvis latinsk og engelsk/fransk terminologi.

til at det er store problemer med korrupsjon i utdannings-systemet, spesielt på universitetsnivå.

Ifølge forretningskilde 1 har kvaliteten på skoler og uni-versiteter vært i tilbakegang de siste 20 årene. Forret-ningskilde 2 viste til at det ble slutt på å undervise i eng-elsk i Libya etter revolusjonen i 1969. Dette ble endret for noen år siden, men resultatet er to generasjoner som ikke behersker engelsk, hvilket er et stort problem for uten-landske selskaper som opererer i Libya. Det nasjonale oljeselskapet forsøker imidlertid å gjøre noe med situa-sjonen gjennom intensivkurs i engelsk.

Ifølge den libyske professoren har sosialiseringen gjen-om skolesystemet vært vellykket og gjort at forskjellene i verdier mellom by og land er små. Sosial klasse gir mye større utslag når det gjelder verdisyn enn hvorvidt man bor i urbane strøk eller på landsbygda. Kvaliteten på grunn- og ungdomskolen er relativt bra, situasjonen er heller ikke så verst i den videregående skole. Situasjonen på universitetene er imidlertid et stort problem, blant annet fordi arabiseringspolitikken gjennom mange år har medført at studentene ikke kan bruke engelske lærebøker og heller ikke får tilgang på viktig utenlandsk informasjon på annen måte. Korrupsjonen på universitetene er utbredt, med blant annet forfalskning av eksamenspapirer som resultat. Det er også et fenomen i Libya at folk fra sikker-hetstjenestene resirkulerer seg selv som akademikere.

4.2 Helse

Behandling i det offentlige helsevesenet er gratis i Libya. Alle libyere er sikret helsetjenester, men kildene delega-sjonen snakket med, hevdet at kvaliteten har gått tilbake de senere år, og at libyeres tillit til helsevesenet er svekket som følge av det.

Ifølge diplomatisk kilde 1 fungerer det offentlige helseve-senet fremdeles mye bedre enn i mange afrikanske land, det trengs heller ingen særskilte vaksiner ved besøk til Libya. De som har råd, foretrekker likevel å reise uten-lands for medisinsk behandling, spesielt til Tunisia, Malta eller Tyskland. Private klinikker er åpne for pasienter som har råd til å betale utgiftene selv.

Ifølge diplomatisk kilde 2 er det store problemer med korrupsjon i helsevesenet. Befolkningen har liten tillit til helsepersonell på grunn av frykt for at de kan ha bestuk-ket seg til diplomer og kvalifikasjonspapirer.

Ifølge diplomatisk kilde 5 fungerer helsevesenet dårlig. Offentlige sykehus og medisiner er gratis, og libyere be-nyttet det i akutttilfeller. De som har råd, reiser til utlan-det, særlig Tunisia, for behandling av all ikke-livstruende sykdom. I de seneste årene er det opprettet en rekke loka-le private klinikker, men som oftest foretrekker folk å reise utenlands for behandling hvis de kan.

Ifølge diplomatisk kilde 6 har libyere generelt ganske lav tillit til det offentlige helsevesenet. Kvaliteten på legene er bra, men forholdene på sykehusene er «litt kaotiske og uorganiserte».

4.3 Alkohol og narkotika

Noen libyske asylsøkere i Norge knytter sitt asylgrunnlag til bruk av alkohol eller narkotika og de strenge straffere-aksjonene dette kan medføre i Libya. Samtlige kilder de-legasjonen snakket med om rusmidler, opplyste at alkohol og narkotika er tilgjengelig via illegale kanaler, og at bru-ken er utbredt både blant libyere og innenfor utenlandske miljøer i landet.

Ifølge diplomatisk kilde 1 er den illegale alkoholomset-ningen stor og utbredt, og omsetter for store summer. Alle, også libyere, kan skaffe seg alkohol – bare de har penger og kontakter. Det skal være en god del narkotika-misbruk blant landets rike og mektige, noe myndighetene i praksis ikke slår ned på. Utlendinger skal derimot ha blitt utvist for å ha solgt alkohol til libyere.

Ifølge diplomatisk kilde 3 praktiseres forbudet mot alko-hol fortsatt strengt. Myndighetene ser imidlertid igjennom fingrene med bruken hvis man ikke provoserer, dvs. ikke drikker eller opptre beruset i det offentlige rom. Det ses også igjennom fingrene med privat bruk blant utlendinger og diplomater (sistnevnte har diplomatisk immunitet og får normalt ikke bagasjen kontrollert ved inn og utreise).

Ifølge diplomatisk kilde 6 kan enhver libyer få tak i alko-hol dersom vedkommende ønsker det. Vin produseres illegalt i Libya og det finnes et svart marked som står for omsetningen. I praksis tolereres alkohol så lenge det ikke skjer offentlig. Bruk i hjemmet bryr myndighetene seg ikke om, holdningen er stilletende at det er «et forhold mellom den enkelte og hans Gud». Kilden var ellers helt klar på at det libyske samfunnet har et narkotikaproblem.

Ifølge advokatforeningen har Libya fått et alvorlig narko-tikaproblem de siste 10-15 årene. Alle slags stoffer, ink-ludert heroin, er tilgjengelige. Myndighetenes liste over

forbudte stoffer definerer hva som er å regne som narkotika. Det skilles ikke mellom lettere og tyngre stoffer, og ifølge lovverket det er ingen prinsipiell forskjell på bruk av narkotiske stoffer og misbruk av lovlige legemidler. Det verserer mange narkotikasaker i rettsapparatet. Sikkerhetstjenesten har en spesiell tjeneste med ansvaret for å bekjempe narkotikakriminalitet.

Ifølge den libyske advokaten er det mange narkotikasaker for retten, men ca. 90 % av sakene ender med frifinnelse.

5. Kvinners stilling

Spørsmål om familierett og kvinners stilling ble drøftet med diplomatiske og libyske kilder. Delegasjonen hadde ønsket å snakke med representanter for libysk kvinnebevegelse, men fikk opplyst at kvinneorganisasjoner for tiden ikke finnes. Den offisielle forklaringen skal være at i dagens Libya er kvinner likestilt med menn, og at kvinner av den grunn ikke har behov for egne organisasjoner innenfor den politiske systemet.

Ifølge diplomatisk kilde 3 har libyske kvinner, relativt sett, mer frihet og bedre juridiske rettigheter enn med søstre i en rekke andre arabiske land i Nord-Afrika og Midtøsten. Kvinner finnes i det offentlige rom, mange er yrkesaktive og universitetene har mange kvinnelige studenter. Samtidig er det en rekke begrensende faktorer. Libya er et konservativt samfunn og den sosiale kontrollen er sterk; hvis familien ”setter inn trykket” har kvinner sin definerte rolle og plass innenfor de rammer tradisjon og religion setter. Ifølge diplomatisk kilde 1 er libyske kvinner en maktfaktor å regne med i hjemmet, de har en sterk posisjon innad i familien.

Ifølge den libyske professoren har regimet helt klart åpnet mange dører for kvinner, juridisk, ideologisk og praktisk. Siden 1970-årene har det vært en stor økning i kvinner som tar universitetsutdanning. På noen av fakultetene er i dag mer enn halvparten av studentene kvinner, og det blir stadig flere kvinnelige lærekrefter på universitetsnivå. Kvinner har vært dommere siden 1991, mange jobber som leger og ingeniører i oljeindustrien og det er mange kvinner i det militære. Samtidig gjenstår mye i praksis. Tradisjonelle verdier er fortsatt dominerende. For eksempel er mange familier stolte av sine velutdannede døtre, det gir status, men familien aksepterer ikke nødvendigvis at utdanningen brukes. Et annet problem er at mange kvinner er lite bevisst egne rettigheter, og til dels heller ikke benytter seg av dem når de er klar over dem. Professoren uttrykte også en viss frykt over at det kan bli endringer i feil retning dersom Libya går i mer islamistisk retning i fremtiden. Det at dagens kvinner ikke har behøvd å kjempe frem sine rettigheter selv, kan gjøre det problematisk for dem å holde på rettighetene dersom disse blir satt under press.

5.1 Familielov

Ifølge den libyske advokatforeningen har den sunni-muslimske *maliki*-skolen⁴⁸ tradisjonelt gitt prinsippene for familierett i Libya. Gjeldende lov går lenger i positiv retning for kvinner enn hva tradisjonell shari'a tilsier.

Ifølge den libyske professoren har libyske kvinner bedre betingelser innen privatretten enn for eksempel kvinner i Egypt og Algerie. Familieloven beskytter kvinner, og gir dem mulighet til å beholde hjem og barn ved skilsmisse. Gifte kvinner trenger heller ikke mannens samtykke for å få pass og forlate landet, slik tilfelle er i mange arabiske og muslimske land.

Professoren avviste at tvangsekteskap er noe problem i dagens Libya. Tidligere var arrangerte ekteskap mellom slektninger svært utbredt. I de siste ca 30 år har de unge valgt partner selv, men ikke helt mot familiens vilje. De sterke familiebåndene gjør at familiens samtykke er svært viktig for libyere. Det å gifte seg utenfor sin stamme er også akseptert. Mange søker ektefelle utenom egen klan og stamme fordi man er oppmerksom på mulige helseproblemer som følge av inngifte. Materiell trygghet og mannlig beskyttelse i et muslimsk samfunn er faktorer som kvinner legger vekt på når de skal velge ektefelle. Velutdannede kvinner kan imidlertid ha problemer med å finne ektefelle; mange menn ønsker ikke en velutdannet (og dermed ”problematiske”) hustru.

5.2 Ekteskap og skilsmisse

Ekteskapsalderen er 18 år for kvinner, 21 år for menn. Er brudefolkene yngre, må tillatelse fra domstolen innhentes før giftemål kan finne sted.

Ifølge advokatforeningen er Libya et tradisjonelt samfunn, og offisiell statistikk over antallet skilsmisser finnes ikke. Hvor utbredt skilsmisse er, hadde ikke representantene noen bestemt oppfatning om, men opplyste at alle skilsmisser må avgjøres av domstolen. Begge parter kan

⁴⁸ Det er fire fortolkningsskoler i sunni-islam, *hanafi*, *maliki*, *shafi'i* og *hanbali*. Skolene anerkjenner hverandre som legitime. *Maliki*-skolen er utbredt i Nord- og Vest-Afrika, Sudan og Sahel-området.

be om skilsmisse, men vilkårene er forskjellige for menn og kvinner, jf islamsk shari'a-rett. Dommen fungerer som skilsmisseattest, og begge parter får utskrift av denne.

En utenlandsk skilsmisse må vurderes og aksepteres av en libysk domstol før den er gyldig i Libya.

Hovedregelen er at mor beholder barna ved skilsmisse. Sønnene blir i prinsippet hos sin mor «til de ikke lenger trenger en mors omsorg», døtrene til de gifter seg. I praksis blir sønnene gjerne boende hos mor til de blir voksne og kan forsørge seg selv. Mor kan miste omsorgen hvis hun gifter seg igjen. Omsorgen overføres da til mormor, den neste i rekken er farmor og så faren. Tidligere kunne også mors søster få ansvaret for barna. Hvis mormor ikke kan forsørge barna, vil de i praksis som regel overføres til far. Mor kan også miste omsorgen hvis hun viser "umoralisk oppførsel."

Loven tillater flergifte, men i motsetning til tidligere tillater loven nå mer enn én hustru bare som et unntak. Ekte mannen må ha sin første hustrus underskrift før han kan inngå flergifte. Hvis hustruen ikke gir sitt samtykke kan mannen likevel få domstolens tillatelse hvis han har gyldig grunn etter islamsk rett, for eksempel hvis hustruen ikke kan få barn. Tradisjonelt har ikke libyske kvinner stilt seg negative til flergifte. Det var flere årsaker til dette, for eksempel barnløse som ønsket å unngå at ektemannen skilte seg fra dem, kvinneoverskudd i samfunnet og byrdedeling i husholdningen.

Ifølge den libyske professoren er flergifte vanlig blant den eldre generasjon, men ikke blant de unge i dagens Libya. Kravet om at en mann må ha skriftlig samtykke fra sin hustru før flergifte følges ikke alltid opp i praksis; det er mulig for menn å omgå loven ved å forfalske sin hustrus underskrift.

Ifølge den libyske advokaten får begge parter utstedt ny familiebok ved skilsmisse og begge føres opp som familieoverhode for hver sin husholdning (kvinner føres ikke tilbake til fars familiebok). Eventuelle barn føres i familieboken til den forelderen de bor hos.

6. Identitetsdokumenter

Ifølge den norske utlendingslovens § 44 skal utlendinger bidra til å få bekrefte sin identitet.⁴⁹ De fleste libyere i Norge hevder at de ikke har pass når de søker asyl.⁵⁰ Andre dokumenter som eventuelt fremlegges i løpet av saksbehandlingstiden, kan utlendingsmyndighetene ofte og av ulike grunner ikke legge avgjørende vekt på som bekreftelse på identitet og nasjonalitet.

Enkelte libyske asylsøkere har også hevdet at de ikke kan oppgi hjemmeadresse i Libya fordi noe adresssystem ikke finnes. Dermed er norske myndigheter avskåret fra å be utenriksstasjoner undersøke om oppgitte adresser eksisterer og hvorvidt asylsøkerens familie faktisk bor på den oppgitte adressen.

Spørsmålet om hvilke offisielle dokumenter som utlendingsmyndigheter kan forvente at libyere fremlegger, samt adresssystem, telefon og statsborgerskap ble tatt opp med libyske og diplomatiske kilder.

6.1 Familiebøker

Libya har ikke noe sentralt, offisielt folkeregister. Sikkerhetstjenesten har IT-baserte systemer som fungerer på samme måte, disse er ikke tilgjengelig utenfor sikkerhetstjenesten. Alle libyere har imidlertid familiebok oppbevart i hjemmet. En fødselsattest utstedes på bakgrunn av opplysninger i familieboken. Enten skrives det ut en egen fødselsattest, eller man får en bekreftet kopi av den aktuelle siden i familieboken.

Ifølge den libyske professoren har familieboken A5-format og blått omslag. Boken er påført et nummer og hvor den er utstedt. På side 1 er bildet av ektemannen og hans personalia oppført, hans navn, farens navn, morens

navn, hans fødested og fødselsdato. På side 2 er hustruens personalia oppført, men uten bilde. På de etterfølgende sidene følger barna etter hvert som de blir født. Når barn gifter seg og får egen familiebok, skrives det inn i boken at vedkommende har giftet seg, dato for bryllupet og at vedkommende er flyttet til annen bok. Dødsfall skrives også inn i familieboken.

Den libyske professoren opplyste at ny utgave av familieboken er innført i 2004. Den nye boken har samme format, men grønt omslag. Den inneholder samme opplysninger som tidligere, men med flere tillegg som styrker kvinners deltakelse i prosessen ved utstedelse av familiebok. På side 2 er det nå bilde av hustruen, og hun må møte personlig for å fylle ut alle nødvendige skjemaer og sette sin underskrift. Det er også nytt at begge ektefellene må avgi fingeravtrykk ved utstedelsen. Ifølge professoren er det mye papirarbeid og byråkrati rundt utstedelse av familiebok, og prosessen kan ta en uke.

Familieboken har også økonomisk betydning. Libyske foreldre har rett til bidrag fra staten ved giftemål og barnefødsel, men for å få støtten må barna være registrert i familieboken. Støtten, 20 dinarer pr person (ca NOK 105), utbetales via arbeidsgiver. Bare én av ektefellene får støtten og vanligvis er det ektemannen. Han kan, hvis han ønsker det, skrive under på at hustruen skal få utbetalt beløpet.

6.2 ID-kort

Alle libyere er pålagt å ha ID-kort fra fylte 18 år. Ifølge den libyske professoren får i praksis mange libyere utstedt ID-kort i 16 års alderen.

Ifølge forretningskilde 3 ligger ansvaret for ID-kort i Immigrasjonsavdelingen i Innenriksdepartementet. ID-kort utstedes på bakgrunn av opplysninger i familieboken. Det er *baladiyya*⁵¹ hvor man bor som står for selve utstedelsen. En libyer som mister sitt ID-kort skal melde tapet til politiet. Vedkommende vil få et midlertidig kort i påvente av at nytt utstedes etter vanlige prosedyrer. Det er uproblematisk å få erstattet tapt ID-kort.

⁴⁹ Den norske utlendingsloven § 44 om legitimasjons-, møte- og opplysningsplikt. Relevant bestemmelse finnes i den danske udlændingelovens § 40 kapitel sju – *Kontrollen med udlændinges indrejse, ophold og udrejse*.

⁵⁰ Svenske utlendingsmyndigheter har gjort samme erfaring. I oktober 2003 fikk den norske Utlendingsnemnda opplyst fra Migrationsverket at minst 94 % av libyske asylsøkere i Sverige manglet pass. I gjennomsnitt manglet 80 % av alle asylsøkere i Sverige pass/ID-dokumenter.

⁵¹ Offentlig kontor på lavt administrativt nivå.

I praksis har alle libyske menn ID-kort. Ifølge diplomatisk kilde 1 er det mange kvinner som ikke har ID-kort – selv om de etter loven er forpliktet til det. Hjemmearbeidende kvinner vil i praksis ikke ha behov for det. Det er heller ikke vanlig at offentlige sykehus eller klinikker ber pasienter om å vise ID-kort. Ifølge den libyske professoren vil imidlertid kvinner i arbeidslivet og kvinnelige studenter alltid ha ID-kort. Det er også helt nødvendig hvis man vil ha sin egen bankkonto eller hvis man skal reise med fly, ID-kortet må fremvises sammen med billetten før man får ombordstigningskort. Ved utstedelse og fornyelse av pass må man også ha ID-kort.

6.3 Pass

Å få utstedt libysk pass i dag er enkelt, billig og skjer relativt raskt. Prosedyrene er omtrent som ellers i verden. Søknadsskjema leveres til Immigrasjonsavdelingen i Innenriksdepartementet sammen med øvrig nødvendig dokumentasjon. Det tar ca. én uke å få utstedt pass. Unge menn som er innkalt til militærtjeneste, eller som er i en alder hvor de snart blir innkalt, trenger en egen tillatelse for å få pass. Denne gis ved behov, for eksempel i forbindelse med medisinsk behandling i utlandet eller at vedkommende skal følge en slektning på utenlandsreise.

Tap av pass i Libya skal meldes til Immigrasjonsavdelingen.

Libyske ambassader kan fornye pass og utstede nye hvis det gamle er endelig utløpt. En libyer som mister passet i utlandet, må vise ambassaden dokumentasjon på at tapet er meldt til politiet i oppholdslandet. Hvis vedkommende ikke har en plausibel forklaring på tapet, vil ikke ambassaden utstede nytt pass. I stedet vil vedkommende få et reisedokument slik at han kan komme seg hjem.

Ifølge den libyske professoren utstedes pass for 5 år av gangen og kan fornyes for ytterlige 5 år én gang. Ved fornyelse vil det i passet stå at det er fornyet og dato for dette. Etter 10 år må nytt pass utstedes.

6.4 Adresse og telefon

Forretningskilde 3 og diplomatisk kilde 1 opplyste at Libya har et adressesystem, men det er mangelfullt og dårlig organisert. Det er noe mer orden på systemet i byene enn på landsbygda. Alle kan muntlig oppgi en adresse som er mulig å finne. Libyere som ønsker å være helt sikre på å

motta post, skaffer seg en postboks, hvilket er enkelt og uproblematisk.

Det finnes en telefonkatalog, men den er ikke oppdatert og i praksis uaktuell. Det går an å ringe televerket og spørre etter telefonnummer, men i praksis må libyere gå via personlige kontakter for å finne telefonnumre.

6.5 Statsborgerskap

Representanter for libysk UD opplyste at dobbelt statsborgerskap er tillatt etter libysk lov. Libyere har imidlertid ikke anledning til å frasi seg libysk statsborgerskap, og libyske myndigheter fortsetter å anse dem som libyere, også etter at de har blitt gitt statsborgerskap av et annet land. Barn av libysk far og utenlandsk mor blir automatisk libysk statsborger. En libysk mor gift med en utenlandsk mann, kan ikke registrere barnet som libysk fordi statsborgerskap følger faren i henhold til libysk lov. På spørsmål om statsborgerskap til barn født av ugift libysk kvinne og hvor faren er ukjent, svarte representantene at dette er en ukjent problemstilling i og med at Libya er et konservativt samfunn. De bekreftet at juridisk status til barn født under slike omstendigheter derfor er uavklart.

7. Bevegelsesfrihet

7.1 Frihet til å reise inn og ut av Libya

Ifølge representanter for det libysk utenriksdepartementet står libyere fritt til å reise til utlandet. Diplomatiske kilder bekreftet at det nå er betraktelig enklere for libyere å reise ut av landet enn det var for 5-10 år siden, og en libysk advokat sa at folk i dag nærmest oppfordres til å reise utenlands – i motsetning til tidligere. Libyere behøver i dag ikke utreisevisum for å kunne forlate Libya, og heller ikke returvisum for å vende tilbake til hjemlandet.⁵²

Som tidligere nevnt behøver voksne kvinner ingen formell tillatelse fra verge for å forlate Libya.⁵³ Unge menn som er i vernepliktig alder, har visse restriksjoner på reisevirksomhet for å unngå at de ikke møter ved innkalling til militærtjeneste, men dette reguleres primært gjennom utstedelse av pass (se ovenfor).

7.1.1 Visumplikt

Libyere er generelt ikke visumpliktige til arabiske og afrikanske land. Inntil 1. mai behøvde ikke libyere visum til Malta, men i og med landets inntreden i EU – og fremtidige inntreden i Schengen-samarbeidet – er det innført visumplikt for libyere. Libyske borgere må normalt ha Schengenvisum for å reise til Norge og Danmark. Ifølge en factfinding-rapport fra det svenske Migrationsverket fra 2002 later det til at mange EU-land har en lempelig visumpraksis overfor libyske borgere, delegasjonen fikk ingen opplysninger som tyder på at denne visumpraksisen er strammet til siden denne rapporten ble publisert.⁵⁴

Ifølge diplomatisk kilde 2 ser libyske myndigheter og ”respektable” libyere gjerne at europeiske land har en

⁵² Forretningskilde 1 opplyste derimot at utenlandske borgere med oppholds- eller arbeidstillatelse i Libya generelt må søke om både utreisevisum og returvisum i forkant av reisen, hvis de ønsker å vende tilbake til Libya når reisen er over. Denne prosessen kan være tidkrevende, og var svært lite populær i det utenlandske miljøet.

⁵³ Diplomatsk kilde 1 mente at det er uvanlig at familien lar kvinner reise utenlands uten følge. Den libyske professoren sa på sin side at dette *ikke* er uvanlig.

⁵⁴ Se Migrationsverket: *Libya – Impressions from a Fact-finding Trip to Libya and Malta*.

ganske restriktiv visumpolitikk for å unngå at libyere får dårlig omdømme i utlandet som resultat av at ”feil” libyere får visum til Europa, og begår kriminelle handlinger.

7.1.2 Kontroll ved ut- og innreise

Libyske myndigheter registrerer alle personer – både libyere og utenlandske borgere – ved ut- og innreise. Delegasjonen så selv at informasjon fra reisendes pass ble registrert i et datasystem på flyplassen i Tripoli.⁵⁵ Ved utreise blir pass kontrollert grundig minst tre ganger fra man kommer inn på flyplassen til man stiger om bord i flyet. Forretningskilde 2 oppga at kontrollen ved grensen mot Tunisia også er nøye, men at det der i tillegg til personkontroll dreier seg om undersøkelser om folk bringer med seg tollpliktige varer. Diplomatsk kilde 5 betegnet dette som «rent byråkrati».

Diplomatsk kilde 2 så det som sannsynlig at libyere som er under etterforskning eller etterlyst for å ha begått kriminelle handlinger kan slippe gjennom utreisekontroll ved å bestikke kontrolløren.⁵⁶ Delegasjonen mener imidlertid det er lite sannsynlig at kontrollører vil la seg bestikke til å la noen slippe gjennom kontrollen i de tilfeller hvor de mistenker personen for å kunne være i myndighetenes søkelys på grunn av opposisjonell politisk virksomhet, fordi dette vil kunne medføre store problemer for kontrolløren selv hvis det blir oppdaget.

7.1.3 Foregår det menneskesmugling av libyere?

Som nevnt tidligere, oppgir et flertall av libyerne som søker asyl i Skandinavia å ikke være i besittelse av pass. De fleste av disse hevder at de har betalt menneskesmuglere for å smugle dem over til Europa i båt.

Diplomatsk kilde 1 var av den oppfatning at libysk etterretning nøye overvåker menneskesmuglingen til Europa, i

⁵⁵ Det er uvisst hvilke libyske etater som har tilgang på dette datasystemet, selv om det er nærliggende å tro at etterretningstjenestene har det.

⁵⁶ Vi fikk videre opplyst at slike personer også antakelig kan klare å skaffe seg pass gjennom bestiktelser eller bekjentskaper.

likhet med samfunnet ellers. Det er nærliggende å tro at menneskesmuglerne er oppmerksomme på dette og derfor vil være svært forsiktige med å tilby sine tjenester til libyere som ønsker å forlate landet uten å gå gjennom normal utreisekontroll – spesielt hvis smuglerne skulle ha grunn til å tro at årsaken til dette er at disse libyerne er i myndighetenes fokus på grunn av opposisjonsvirksomhet. Det er lite sannsynlig at libyske myndigheter vil se gjennom fingrene med en virksomhet som tillater at personer som i deres øyne er terrorister eller ”kjettere” forlater landet. Samtidig som det ikke kan utelukkes at en menneskesmugler vil kunne ta en slik sjanse, er det lite sannsynlig at store antall libyere forlater Libya på denne måten.

Heller ikke diplomatisk kilde 5 fant det troverdig at libyske asylsøkere benytter menneskesmuglere for å komme seg til Europa.

Hva angår menneskesmuglernes nasjonalitet, så opplyste diplomatisk kilde 1 at utenlandske borgere ikke har anledning til å eie båter med en lengde over 15 fot. Kilden mener videre at all båttrafikk er godkjent av myndighetene, dermed kan ikke andre enn libyske borgere disponere båtene som må til i denne formen for virksomhet. Myndighetene har full kontroll over alt som finnes av båter i Libya. Med det generelle kontrollnivået i dette samfunnet, og med utgangspunkt i hvordan ting ellers fungerer, tror han ikke at båtflyktningstrafikken kan foregå uten myndighetens vitende og samtykke.

7.2 Bevegelsesfrihet internt i Libya

Ifølge guideboken *Lonely Planet Libya* er kontrollposter langs veinettet svært vanlige⁵⁷ – de militære styrkene opererer kontrollposter for å få fatt i menn som ikke har fullført militærtjenesten, mens politiet setter opp kontrollposter for å undersøke om utlendinger har lovlig opphold i Libya, om bilføreren er ettersøkt for innblanding i trafikkulykker, eller for å finne stjålne biler. Diplomatsk kilde 5 opplyste at det nå er atskillig færre slike kontrollposter enn for bare få år siden, de blir i dag heller opprettet ved behov – for eksempel hvis det er problemer i et bestemt område, hvis viktige personer skal på besøk dit eller er på gjennomreise. Da delegasjonen kjørte fra Tripoli til al-Khoms, 120 km østover langs kysten, så vi bare én kontrollpost, drevet av politiet.

Forretningskilde 2 opplyste at vestlige utlendinger generelt bare blir viftet videre ved kontrollpostene til politi og

militære langs veiene. Diplomatsk kilde 5 fortalte at det primært er libyere, andre arabere, afrikanere og østeuropeiske utlendinger som blir stoppet. Videre har politi og militære vide fullmakter til å sjekke ID-dokumenter og til å ransake kjøretøyer, kontrollen kan imidlertid være svært tilfeldig – medlemmer av kontrollørenes storfamilie, klan og stamme vinkes videre uten kontroll, mens andre kan sjekkes svært nøye.

Et noe kuriøst eksempel som ble nevnt av diplomatisk kilde 1 var at det både for libyere og utenlandske borgere kreves spesialtillatelse fra libyske myndigheter for å kunne disponere en bil med firehjulstrekk, ettersom myndighetene ikke ønsker ferdsel utenfor veinettet.

⁵⁷ Se Ham, Anthony: *Lonely Planet Libya*, s. 92-93

8. Libya som migrasjonsland

8.1 Libysk emigrasjon

Libya som emigrasjonsland skiller seg markant fra de andre landene i Nord-Afrika. Libyere har ikke etablert seg varig i Europa som arbeidsmigranter i særlig grad, slik store antall marokkanere, algeriere og tunisiere har gjort, og har heller ikke noen tradisjon for midlertidig arbeidsmigrasjon til andre arabiske land, slik som er tilfelle for egyptere. De viktigste gruppene med libyere finnes i nabolandene Malta og Egypt, i Europa finnes det grupper av en viss størrelse i Italia og Storbritannia. Miljøene består ifølge delegasjonens diplomatiske kilder primært av forretningsfolk og studenter, disse var enige med de libyske kildene i at libyere på grunn av press fra familie og ønske om at egne barn skal vokse opp i hjemlandet som oftest flytter tilbake til Libya etter noen år utenlands. Diplomatisk kilder som jobbet med konsulære saker påpekte at relativt få inngår ekteskap i Europa sammenlignet med andre nordafrikanere, og at mange flere av de libyske studentene reiste til utlandet med ektefelle og barn enn hva som ellers er vanlig for utenlandske studenter i europeiske land.

Motivene for å reise utenlands har variert noe i moderne tid – av internt libyske årsaker, som følge av generelle endringer i innvandringspolitikken i landene libyere har utvandret til og ikke minst på grunn av disse landenes forhold til Libya sett i lys av internasjonale sanksjoner. Den største hovedendringen i bakgrunnen til libyske emigranter de senere år har vært en økning i gruppen av ugifte menn i tyveårene som reiser ut av Libya med mer vage hensikter enn forretningsfolkene og studentene, både med hensyn til formålet med utenlandsoppholdet og varigheten av det. Det libyske utenriksdepartementet mente det i stor grad dreier seg om eventyrlysten ungdom, og det ble bekreftet av flere diplomatiske kilder at libysk ungdom i stadig større antall reiser til Europa på ferie. En viktig årsak er at Libya ikke lenger legger formelle restriksjoner på libyske borgeres reisevirksomhet. En annen årsak flere nevnte var at Libya er et svært konservativt land, og at mange derfor ønsker opphold i land uten Libyas restriktive lovverk hva angår for eksempel alkohol, og uten den utstrakte sosiale kontrollen fra familie, storfamilie og na-

boer – iallfall for en periode.⁵⁸ Malta og Italia er vanlige reisemål – Malta var visumfritt for libyere frem til landet gikk inn i EU 1. mai 2004, og Italias medlemskap i Schengen-samarbeidet gjør at visum gitt av italienske myndigheter nå gir reisefrihet i store deler av Europa, noe mange libyere med italienske Schengen-visum benytter seg av. Den etter hvert store arbeidsledigheten blant yngre libyere, ble i mye mindre grad trukket frem av våre kilder – bare det libyske utenriksdepartementet mente dette var en viktig årsak.

Det libyske utenriksdepartementet opplyste at libyske borgere ikke har noen formell plikt verken til å melde flytting til utlandet, eller til å registrere seg ved nærmeste libyske utenriksstasjon, men at de blir oppfordret til å gjøre dette. Ifølge det libyske utenriksdepartementet unnlater en del likevel å registrere seg.

8.1.1 Libyske asylsøkere

Antallet libyske borgere som søker asyl i europeiske land har steget markant de siste årene. De fleste av disse anfører former for forfølgelse på politisk eller etnisk grunnlag som årsak til at de trenger beskyttelse. Én mulig faktor til at disse forlater Libya kan være et ønske om å arbeide for et regimeskifte i Libya fra eksil. Den tyske Libyakjenneren Hanspeter Mattes peker på Kairo som sentrum for libysk politisk opposisjon, men understreker at dette er relativt små og svært fragmenterte miljøer.⁵⁹ I europeisk sammenheng er London et tilsvarende sentrum. I henhold til offentlig tilgjengelig statistisk materiale fra europeiske land søker nærmest ingen libyere asyl i land med større libyske samfunn, som Malta og Italia, og relativt få i Storbritannia. Mer enn halvparten søker asyl i Sverige, Norge og Danmark, videre er det noen søkere til Tyskland, Nederland og Sveits – men ankomsttallene der er betraktelig lavere enn i Skandinavia.

⁵⁸ Dette fenomenet i Libya har en parallell i andre konservative land i regionen, som Saudi-Arabia, Kuwait og Iran, hvor store antall reiser på ferie både til mer «frigjorte» naboland som Egypt, Tyrkia og De forente arabiske emirater, og til vestlige land som Storbritannia, Frankrike, Spania og USA.

⁵⁹ Hanspeter Mattes: *Libya's Problems with Political Reform*, I.4.b og Annex.

8.1.2 Retur av libyske asylsøkere

Under besøket i Libya møtte delegasjonen diplomater fra flere vestlige land som også mottar libyske asylsøkere. Alle disse bekreftet at de legger til grunn at det å ha søkt asyl i utlandet i seg selv ikke fører til problemer med libyske myndigheter ved retur, forutsatt at vedkommende ikke har drevet politisk virksomhet som av libyske myndigheter blir oppfattet som opposisjonell – det være seg i Libya eller i utlandet. (Flere diplomater understreket at de har inntrykk av at libyske utenriksstasjoner overvåker libyske eksilmiljøer gjennom informanter, og derfor har god oversikt over libyere i utlandet som driver regimekritisk politisk virksomhet.)

På direkte spørsmål fra delegasjonen til det libyske utenriksdepartementet om libyske myndigheters syn på libyere som søker asyl i utlandet, understreket den ene representanten at Libya ikke har samvittighetsfanger, og at alle står fritt til å uttrykke sitt syn innenfor det politiske systemet i landet – altså som deltakere på folkekongressene. En annen representant for det libyske utenriksdepartementet påpekte at libyerne som søker asyl i Europa primært er unge menn med lav utdanning og lav grad av politisk bevissthet, og at det derfor var lite sannsynlig at de har vært politisk aktive i Libya. Det ble videre henvist til at libyske myndigheter har kunngjort via pressemeldinger fra det libyske nyhetsbyrået JANA at både personer som har søkt asyl i utlandet og politiske opposisjonelle står fritt til å vende tilbake til Libya.

Diplomatisk kilde 4 mente man kan stole på forsikringene fra libyske myndigheter om at asylsøkere som ikke anses som politisk opposisjonelle ikke vil lide overlast ved retur, og hadde inntrykk av at dette også omfattet mindre viktige politiske opposisjonelle.

Det var tydelig ut fra møtene våre at vestlige diplomater i Libya er svært opptatt av spørsmålet om retur av libyske asylsøkere, og at det er et viktig samtaletema dem imellom. Ingen av disse diplomatene hadde hørt om tilfeller hvor returnerte asylsøkere som hadde fått avslag på grunn av manglende beskyttelsesbehov har lidd overlast etter retur. Flere understreket imidlertid at det at man ikke har hørt noe i slike saker, ikke utelukker at ting kan ha skjedd. Andre diplomatiske kilder (3/5) legger på sin side til grunn at familiemedlemmer nok ville ha tatt kontakt⁶⁰

⁶⁰ Enten selv eller gjennom kontakter, for eksempel klanmedlemmer, med en posisjon i libysk forvaltning som gjør at de kan ta slik kontakt på deres vegne uten frykt for represalier.

med gjeldende ambassade hvis en returnert asylsøker ble fengslet eller forsvant.

8.1.3 Asylsøkere uten identitetspapirer

En stor andel av libyerne som søker asyl i Skandinavia og Europa ellers, hevder at de ikke har identitetspapirer som pass, identitetskort og lignende. Noen europeiske land har forsøkt å returnere libyere uten ID-dokumenter, med vekslende resultat. I noen tilfeller har de blitt bortvist ved grensen, i andre tilfeller har de blitt sluppet inn i Libya. Diplomatsk kilde 1 mente at personer som returneres uten ID-dokumenter kan risikere forvaring mens myndighetene undersøker hvem de er, de slipper vanligvis ut før det har gått én uke. Slik forvaring kan ifølge samme kilde tolkes som en slags straffereaksjon overfor ungdommer som ikke har oppført seg ”skikkelig” mens de har vært utenlands, og dermed kan ha bidratt til å sverte Libyas omdømme.

I det libyske utenriksdepartementet ble det påpekt at man kjente til at andre lands borgere har søkt asyl som libyere. Det ble fra libysk side uttrykt et ønske om at europeiske myndigheter i slike saker tar kontakt med relevant libysk utenriksstasjon for å få avklart korrekt identitet og nasjonalitet i forkant av en eventuell retur, og ordner med utstedelse av libyske reisedokumenter der hvor det dreier seg om libyske borgere som ikke har ID-dokumenter.

8.1.4 Kriminalitet begått av libyere i utlandet

Det libyske utenriksdepartementet var opptatt av at europeiske land må være oppmerksomme på at asylsøkerinstituttet blir misbrukt av kriminelle personer som har forlatt Libya for å unngå straffeforfølgelse, og at disse også kunne tenkes å drive kriminell virksomhet i utlandet. Delegasjonen har tidligere dessuten fått inntrykk av at libyske myndigheter ser alvorlig på libyske borgere som begår kriminell virksomhet i utlandet, ettersom dette kan påvirke Libyas omdømme internasjonalt negativt.

Ingen kilder delegasjonen snakket med, mente imidlertid det var problematisk å returnere libyere som har begått kriminalitet i utlandet, ettersom libysk lov ikke åpner for dobbeltstraff (se kapittelet *Menneskerettigheter*).

8.2 Immigrasjon til Libya

Libya er et netto immigrasjonsland, og libysk økonomi helt avhengig av utenlandsk arbeidskraft. Anslagene på hvor mange de er, og hvor stor andel av befolkningen de

utgjør, varierer kraftig, men de fleste kildene antydnet at utenlandske borgere utgjør 20-25 % av befolkningen på 5,5 millioner – altså om lag 1,1 til 1,4 millioner mennesker. Dette samtidig med at arbeidsledigheten stiger i den hurtigvoksende libyske befolkningen,⁶¹ spesielt blant unge voksne. Både utenlandske og libyske kilder pekte på at mange libyere, også med lav utdannelse og til dels fattig bakgrunn, ikke ønsker å ta kroppsarbeid eller jobbe i serviceyrker, men heller overlater slikt arbeid til immigranter.

8.2.1 Migranter fra Afrika

Med Libyas utenrikspolitiske reorientering vekk fra den arabiske verden og fokus på Afrika, ble det innført visumfrihet for borgere av afrikanske land, og i taler oppfordret Qadhafi afrikanere til å komme til Libya for å arbeide. Resultatet har blitt at det de siste årene har vært et betydelig innslag av immigranter fra Afrika sør for Sahara i Libya. Situasjonen til denne gruppen er ikke lett, noe som blant annet har vært belyst i internasjonale medier.⁶² I september 2000 ble det rapportert om opptøyer mellom libyere og afrikanske migranter i Zawiya vest for Tripoli, og en hel del afrikanere forlot Libya frivillig etter dette – eller ble deportert.⁶³ Den libyske professoren opplyste at mange libyere ser en direkte sammenheng mellom økning i kriminalitet og narkotikamisbruk i Libya og innvandringen fra Afrika, og at dette er en medvirkende årsak til lokal skepsis til afrikanske migranter. Videre sees de på som konkurrenter på arbeidsmarkedet. Tematikken har i senere tid blitt tatt opp også i libyske medier. UNHCR understreket at afrikanerne i Libya primært ser landet som et midlertidig stoppested på veien til Europa – men hvor oppholdene kan bli langvarige mens migrantene forsøker å tjene tilstrekkelig med midler til å finansiere reisen over Middelhavet. Videre påpekte UNHCRs representant at sett i forhold til den store andelen migranter i Libya, så var det nesten forbausende lite konflikter mellom migranter og lokalbefolkning.

⁶¹ Ifølge Economist Intelligence Units *Libya Country Profile 2004* lå den årlige befolkningsøkningen i perioden 1975-1999 på gjennomsnittlig 3,1 %, som tilsier at befolkningen doubles ca hvert 25. år.

⁶² Se BBC 30.12.2003: *Libya: Tough gateway to Europe* (<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/3341373.stm>).

⁶³ Se BBC 29.09.2000: *Libyan unrest over immigration* (<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/949208.stm>); BBC 05.10.2000: *Nigerians tell of Libya horror* (<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/958211.stm>); BBC 09.10.2000: *Ghanaians flee Libyan attacks* (<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/963215.stm>).

8.2.2 Migranter fra andre arabiske land

Mens stor migrasjon fra Afrika sør for Sahara er et nyere fenomen, har migranter fra andre arabiske land kommet til Libya for å arbeide siden oljevirkosomheten ble startet. Arabiske arbeidsmigranter integreres svært lett på det lokale arbeidsmarkedet i og med at de behersker språket. De kommer i stor grad fra arabiske land uten store oljeinntekter, spesielt Egypt, Tunisia og Marokko. Delegasjonen opplevde at personalet på hoteller og restauranter i Tripoli hovedsakelig kom fra disse landene. I tillegg til serviceyrker og ufaglært arbeid, jobber også mange arabiske migranter i stillinger som krever høyere kvalifikasjoner, både i privat og offentlig sektor. Palestinerne i Libya tilhører hovedsakelig denne gruppen. Ifølge den palestinske ambassaden utgjør de om lag 20-25 000 personer.⁶⁴ Arabisk migrasjon til Libya er som regel temporer, men i og med at de står kulturelt og språklig nær lokalbefolkningen er det vanligere blant disse å etablere seg med familie i Libya enn det er for afrikanske migranter. Ifølge flere kilder er libyeres holdning til andre arabere til dels noe nedlatende fordi disse er villige til å ta arbeid libyere er for stolte til å ta.⁶⁵

8.2.3 Migranter fra verden ellers

Innvandrerne fra verden ellers utgjør antakelig den minste gruppen arbeidsmigranter i Libya. Mange av disse jobber for internasjonale selskaper med virksomhet i landet, oljevirkosomheten er viktig her, men også andre sektorer med behov for høyt kvalifisert arbeidskraft – som telekommunikasjon, industriproduksjon og lignende. Migrantere i denne gruppen er generelt svært høyt lønnet, og lever i stor grad atskilt fra libysk samfunn ellers i egne boligområder hvor det stort sett bare bor vestlige utlendinger, og noen medlemmer av den lokale politiske eliten. Hvilken kontakt denne gruppen har med andre libyere enn nære kolleger og underordnede, later til å være begrenset for mange på grunn av språkbarrieren. Flere delegasjonen snakket med, understreket at Libya kunne være et vanskelig samfunn å bo i selv for denne privilegerte gruppen, ettersom mange føler liten grad av personlig frihet. Samtidig er det tydelig at libyske myndigheter for eksempel i

⁶⁴ Ifølge den palestinske ambassaden er palestinerne i Libya primært registrert som flyktninger i Libanon, Syria, Egypt og Jordan, og har migrert videre til Libya for å finne arbeid.

⁶⁵ Ikke så rent få libyere later også til å ha forestillinger om at det er atskillig flere arabiske arbeidsmigranter i landet enn det faktisk er – den ene av delegasjonens sjåfører hevdet for eksempel hardnakket at det var flere egyptere i Libya enn libyere.

stor grad ser gjennom fingrene med alkoholbruk i dette miljøet, selv om det er strengt forbudt etter libysk lov. Delegasjonens inntrykk var at leveforholdene til denne gruppen minnet svært om dem tilsvarende grupper lever under i land som Saudi-Arabia, Kuwait og andre oljestater på den arabiske halvøy.

Imidlertid lever det også andre arbeidsmigranter fra ikke-vestlige land utenfor Afrika og den arabiske verden i Libya. En del migranter fra land i Øst-Europa har levd og arbeidet i Libya siden de kom til landet som ledd i politisk samarbeid mellom Libya og disse landene mens de ennå var kommuniststyrt. Ifølge diplomatisk kilde 1 arbeider mange av disse uten arbeidstillatelse, og er således praktisk talt låst til å bli i Libya på ubestemt tid hvis de ikke ønsker å forlate landet for godt, ettersom de ikke vil kunne returnere hvis de først reiser fra Libya. Mange av disse har stillinger som krever kvalifikasjoner, for eksempel i helsesektoren. Deres situasjon i Libya er mer å sammenligne med arabiske migrantere enn med vestlige. Det gjelder også migranter fra land i Asia som Pakistan og Filipinene.

Et grelt eksempel på at situasjonen til migranter fra arabiske land og Øst-Europa kan være svært usikker er den såkalte HIV-rettsaken, som har versert i det libyske rettsapparatet siden januar 1999. Amnesty International peker i sin rapport på at de tiltalte blant annet har blitt torturert, holdt i isolasjon, nektet kontakt med representanter fra eget lands myndigheter og mottatt begrenset med advokathjelp.⁶⁶ Dette viser at rettssikkerheten til utenlandske migranter i Libya kan være høyst usikker. Ifølge diplomatisk kilde 10 gikk det sjokkbølger gjennom det diplomatiske miljøet da alle de seks utenlandske tiltalte ble idømt dødsstraff i begynnelsen av mai 2004, mens de ni libyske tiltalte ble frifunnet, noe som ga seg utslag i internasjonal fordømmelse.⁶⁷ En annen diplomat, diplomatisk kilde 9, påpekte at dommen er populær i Libya, fordi mange faktisk tror på konspirasjonsteorien som ligger til grunn for den.⁶⁸ Internasjonale eksperter som ble hentet inn til retts-

⁶⁶ Amnesty International: *Libya: Time to Make Human Rights a Reality*, s. 33-35.

⁶⁷ Se BBC 07.05.2004: *Concern over Libya death verdict* (<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/3692963.stm>); BBC 15.05.2004: *Bulgarians march over HIV ruling* (<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/3718163.stm>).

⁶⁸ Retten hevder de dømte skal ha infisert rundt 400 barn med HIV som ledd i et medisinsk eksperiment. Qadhafi har tidligere hevdet i en tale at de tiltalte var del av en konspirasjon ledet av amerikansk og israelsk etterretning (BBC 17.02.2002: *Libya court rejects HIV plot charges* (http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/1825777.stm)).

saken har uttalt at tragedien høyst sannsynlig skyldtes dårlig hygiene ved sykehuset.⁶⁹

8.3 Libyas syn på flyktninger

Ifølge UNHCR er svært få av utlendingene i Libya registrert hos dem som flyktninger, fordi migrantene stort sett ser Libya som en mellomstasjon på veien til Europa. Libya har ikke signert FNs flyktningekonvensjon, men ratifiserte den afrikanske flyktningekonvensjonen av 1969 i 1981. På tross av at det ikke er formelt avklart hvilken rolle UNHCR har i Libya (se nedenfor), er ikke beskyttelse noe problem i en libysk sammenheng – ikke minst på grunn av landets ”åpen dør”-politikk for borgere av afrikanske land. UNHCR opplyser at det er tydelig at Libya ønsker et fortsatt samarbeid om flyktningespørsmål med organisasjonen.

8.3.1 UNHCRs virksomhet i Libya

UNHCR⁷⁰ har vært på plass i Libya siden 1991, og åpnet offisiell *mission* i 2001. Libya er likevel det eneste landet i den arabiske verden som ikke har undertegnet noen *accord de siège* eller *memo of understanding* med UNHCR. Tross mangelen på formalisering av forholdet, fungerer samarbeidet med libyske myndigheter bra, ifølge UNHCRs representant. Organisasjonen jobber formelt opp mot libyske myndigheter gjennom UNDP, og samarbeider med NGO-lignende organisasjoner som *Gaddafi International Foundation for Charity Associations*, *Aisha Charity Foundation*, og *Islamic Call Society*.⁷¹ UNHCR vurderer individuelt beskyttelsesbehov hos dem som henvender seg til organisasjonen, og gir støtte til dem som blir registrert med flyktningestatus. Man har gradvis gått bort fra rene utbetalinger til livsopphold – midlene fokuseres isteden på hjelp til selvhjelp gjennom yrkesopplæring, arbeidsformidling, mikrokreditt og retur til hjemlan-

⁶⁹ Se BBC 04.09.2003: *Medics 'did not spread Aids'* (<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/3079508.stm>).

⁷⁰ *United Nations High Commissioner for Refugees*, FNs høykommissær for flyktninger.

⁷¹ En organisasjon som driver misjon og humanitært arbeid i Libya og utlandet, også kalt *al-Da'wa*, se: <http://www.islamic-call.org/>. I henhold til opplysninger på organisasjonens eget nettsted er den delfinansiert av ”Allocations by its first founder; the Revolutionary [Command Council], from the Jihad fund”.

det der det er mulig.⁷² Organisasjonen arbeider tett med libyske myndigheter i forhold til utvikling av relevant lovverk, generell kapasitetsbygging, informasjonsarbeid og bevisstgjøring rundt flyktningers situasjon. På sikt mente representanten at det også var et stort potensial for innsamling av midler i Libya til UNHCRs arbeid, ettersom landets befolkning er relativt velstående.

8.4 Libyas rolle som transitland for migrasjon til Europa

Diplomatisk kilde 1 mente menneskesmuglingen til Europa blir nøye overvåket av libyske myndigheter, og sa at «alle som kommer seg over Middelhavet har gjort det med libyske myndigheters ”velsignelse”». I og med den generelle overvåkingen av alt som foregår i landet, mener han det er lite sannsynlig at noen kan drive en slik trafikk uten myndighetenes viten og vilje. Videre bruker libyske myndigheter trafikken over Middelhavet med ulovlige migranter som et pressmiddel overfor EU og Italia for å få tilgang på militært utstyr til bruk i overvåking av kysten.

Diplomatisk kilde 4 mente å se at Libya viser tegn til ønske om samarbeid for å gjøre noe med menneskesmuglingen,⁷³ men at det er vanskelig å vite hvilken retning Qadhafi egentlig ønsker at landet skal ta på dette området.

Det libyske utenriksdepartementet opplyste at man fra libysk side ønsker dialog og samarbeid med EU i dette spørsmålet, og understreket at migrasjonen fra Afrika sør for Sahara ikke kunne sees isolert, men at det var behov for økning av bistanden fra rike land til denne delen av verden for å gjøre noe med grunnårsakene til migrasjonen.

⁷² UNHCRs representant understreket at dette er et reelt alternativ for mange, spesielt i lys av hvor livsfarlig det er å smugles til Europa over Middelhavet. Samtidig påpekte han at det innebærer et enormt tap av ansikt for migrantene å returnere til hjemlandet uten å ha lykket med å komme seg til Europa.

⁷³ Denne vurderingen støttes av amerikanske State Department i deres *Trafficking in Persons Report 2004*, V Special Cases: Libya (<http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/2004/>).

Referanser

Skriftlige kilder

- Amnesty International. *Libya: Time to Make Human Rights a Reality*. London 2004. (MDE 19/002/2004)
- Davis, John. *Libyan Politics – Tribe and Revolution*. London 1987.
- Economist Intelligence Unit. *Libya Country Profile 2004*. London 2004.
- Ham, Anthony. *Lonely Planet Libya*. Melbourne 2002.
- International Centre for Prison Studies: «Prison Brief for Libya» i *World Prison Brief 2004*. Tilgjengelig på internett:
http://www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/worldbrief/africa_records.php?code=28
- Mattes, Hanspeter. *Libya's Problems with Political Reform*. Hamburg 2002. Rapporten ble opprinnelig funnet på hjemmesidene til Deutsche Orient-Institut (<http://www.duei.de/doi/>), men er ikke lenger tilgjengelig derfra.
- Migrationsverket. *Libya – Impressions from a Fact-finding Trip to Libya and Malta*. Stockholm 2002. Tilgjengelig på internett:
http://www.ind.homeoffice.gov.uk/ind/en/home/0/country_information/bulletins/libya_bulletin_1_2002.html?
- Obeidi, Amal. *Political Culture in Libya*. Richmond, Surrey 2001.
- Qadhafi, Mu'ammār. *Al-kitab al-akhdar* (Den grønne bok, arabisk utgave, 26. opplag). Tripoli 1999. Engelsk utgave tilgjengelig på internett:
<http://www.geocities.com/Athens/8744/readgb.htm>
- Evans-Pritchard, E.E., *The Sanusi of Cyrenaica*, Oxford 1949.
- Regional Surveys of the World. *Middle East and North Africa 2004*. London 2004.
- Svenska utrikespolitiska institutet. *Länder i fickformat: Libyen*. Stockholm 06.2004.